

АНАЛИЗА НА ПОЛИТИКИТЕ И МЕРКИТЕ ЗА РАЗВОЈ НА ПРЕТПРИЕМНИШТВОТО И ЗГОЛЕМУВАЊЕ НА ВРАБОТЕНОСТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА РОМСКАТА ПОПУЛАЦИЈА

Национален центар за развој на
иновации и претприемачко учење

Roma Inclusion through
Social Entrepreneurship - RISE!

EuropeAid/136315/ID/ACT/MK
The project is funded by the European Union

АНАЛИЗА НА ПОЛИТИКИТЕ И МЕРКИТЕ ЗА РАЗВОЈ НА ПРЕТПРИЕМНИШТВОТО И ЗГОЛЕМУВАЊЕ НА ВРАБОТЕНОСТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА - СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА РОМСКАТА ПОПУЛАЦИЈА -

Скопје

Декември 2017

Dame Gruev 1/2 -17, 1000 Skopje, Macedonia
Phone: +389 23099 481; Fax: 389 23099 482
info@ncdiel.mk, <http://ncdiel.mk>

National Center for Development of
Innovation and Entrepreneurial Learning

АНАЛИЗА НА ПОЛИТИКИТЕ И МЕРКИТЕ ЗА РАЗВОЈ НА ПРЕТПРИЕМНИШТВОТО И ЗГОЛЕМУВАЊЕ НА ВРАБОТЕНОСТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

- СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА РОМСКАТА ПОПУЛАЦИЈА -

Национален центар за развој на иновации

и претприемачко учење

Скопје

Декември 2017

Автори

Проф. д-р Радмил Поленаковиќ

д-р Ивана Станковска

м-р Момир Поленаковиќ

м-р Трајче Велковски

м-р Бојан Јовановски

Ко-автор

Доц. д-р Мишко Џидров

Рецензенти

Доц. д-р Драган Шутевски

Проф. д-р Ванчо Донев

Компјутерска обработка и корегура

Теодора Ева Бранова

Стефан Тодоровиќ

Дизајн на корица

СТВ Призма

Сите права се заштитени. Ниту еден дел од оваа книга не може да биде репродуциран или пренесен во било која форма или со било кои средства, електронски или технички, вклучувајќи и фотокопирање, преснимување и чување во информативни системи без претходна писмена дозвола од издавачот.

CIP – Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

334.722(=214.58:497.7)

331.5(=214.58:497.7)

АНАЛИЗА на политиките и мерките за развој на претприемништвото и зголемување на вработеноста во Република Македонија : со посебен осврт на ромската популација / Радмил Поленаковиќ ... [и др.]. - Скопје : Национален центар за развој на иновации и претприемачко учење, 2017. - 91 стр. : табели, граф. прикази ; 30 см

Фусноти кон текстот. - Авторы: Радмил Поленаковиќ, Ивана Станковска, Момир Поленаковиќ, Трајче Велковски, Бојан Јовановски, Мишко Џидров. - Библиографија: стр. 83-84. - Содржи и: Анекс

ISBN 978-608-65790-6-7

1. Поленаковиќ, Радмил [автор]

а) Роми - Пазар на труд - Претприемништво - Македонија

COBBIS.MK-ID 105334538

Издавач: Национален центар за развој на иновации и претприемачко учење

Печатено во Република Македонија

Печати: СТВ Призма

СОДРЖИНА

1. Вовед	7
2. Социо-економски профил на ромската заедница во Република Македонија	9
2.1. Концепт на „другост“ – ромската заедница на маргините на општеството	9
2.2. Демографски профил на ромската заедница во Република Македонија	12
3. Приоритетни социо-економски области на делување – услови, стратегиски определби и предизвици	15
3.1. Вработување	15
3.2. Образование	19
3.3. Домување	22
3.4. Здравство	24
3.5. Култура	25
4. Политики и програми кои се однесуваат на вработеноста и претпримеништвото	27
4.1. Национална стратегија за вработување на Република Македонија	28
4.2. Оперативен план за активни програми и мерки за вработување и услуги на пазарот на труд за 2017 година	30
4.3. Стратегија за Ромите 2014-2020	33
4.4. Стратегија за претприемачко учење во Република Македонија 2014-2020	36
4.5. Програма за конкурентност, иновации и претприемништво за 2017	38
5. Социјално претприемништво – како двигател на промените во социјалниот сектор	41
6. Квантитативно истражување – анализа на потенцијалот за развој на претприемништвото кај ромската популација	45
6.1. Методологија за квантитативното истражување	45
6.2. Примерок на истражувањето	45
6.3. Анализа на резултатите од истражувањето	49
6.3.1. Перцепција за претприемништвото	49
6.3.2. Претприемачка интенција и иницијатива	52
6.3.3. Вештини со кои располагаат испитаниците	54
6.3.4. Потреба од обуки за унапредување на постоечките вештини	61
6.4. Статистичка обработка на податоците	64
6.5. Тренинг-области зајакнење на капацитетите кај ромската популација за развој на претприемништвото	67
6.5.1. Претприемништво, социјално претприемништво и генерирање бизнис идеја	67

6.5.2. Основни ИКТ вештини	69
6.5.3. Проектен менаџмент, комуникациски и меки вештини.....	71
6.6. Заклучоци од квантитативното истражување за развој на капацитетите и зголемување на знаењата/вештините на Ромската популација.....	75
7. Заклучни согледувања	81
Извори	87
Анекс: Прашалник за оценка на потребите од обуки	89

1. Вовед

Постојат повеќе дефиниции за претприемништвото, а ние ќе ја посочиме дефиницијата според Меѓународната организација на трудот (ILO), *„Претприемништвото претставува признавање на можноста да се создаде вредност, како и процесот на искористување на оваа можност, без разлика дали се работи за формирање на нов субјект“*. Во Македонија политиките на централно ниво кои се однесуваат директно на поддршка на претприемништвото ги имплементира Агенцијата за поддршка на претприемништвото во Република Македонија, според која *„потенцијални претприемачи се невработени лица и/или веќе вработени лица кои имаат аспирација да се самовработат“*.

Развојот на претприемништвото и претприемачката култура се почесто се актуализира и многу економски теоретичари и практичари за развојот на малите и средни претпријатија кои се иновативни и кои креираат нови работни места, го гледаат претприемништвото како двигател на економскиот развој и можност на излез на економска рецесија и подобрување на социо-економската состојба на економските субјекти/граѓаните. Креаторите и спроведувачите на политики во Република Македонија како дел од мерките за решенија за создавање на нови работни места и стимулации за економски раст ги промовираат политиките и мерките за претприемништво или вработување. Во контекст на нашиот проект и анализа, имајќи ја предвид специфичната (неповолна економска и социјална) ситуација во која се наоѓа Ромската популација во Македонија, од уште поголемо значење се овие мерки, инструменти и активности кои можат најпрвин да ја зголемат свесноста, а потоа да ја подобрат инклузијата и социо-економската положба на Ромите во државата.

Генерална цел на ова истражување е поголемо интегрирање на Ромите во македонското општество како и јакнење на ромската заедница, првично преку зголемувањето на вработеноста и поттикнување на претприемништвото (посебно социјалното претприемништво). Ромите се активен чинител и рамноправен фактор во градењето на мултикултурно општество во Република Македонија. Со оглед на актуелната позиција на ромската популација во Македонија и целите кои ги имавме поставено, најпрвин беа сумирани резултати од голем број на документи и претходни анализи кои дадоа важни информации за социјалната и економската состојба во која се наоѓа ромската популација, со цел појасно да можеме истите да ги поврземе со целта на истражувањето

и проектот, потоа направивме обид за селекција на сите стратегиски документи кои ја засегаат сферата на вработување, социо-економски развој и претприемништво, при што посебно беше посветено внимание на оние документи, активности и истражувања кои се од посебно значење за ромската популација, понатаму беа сумирани клучни документи и стратегии кои се однесуваат на креирањето на нови иновативни компании и развој на претприемништвото, каде во кртки црти е презентираан и концептот на социјално претприемништво како значајна алтернатива која може да ја подобри социјалната инклузија и вклученоста на ромската популација на пазарот на труд во земјава, и конечно ги сумиравме клучните поенти од основните стратегиски документи за ромската популација во контекст на развојот на претприемништвото како важна носечка сила за нивна подобра економска и социјална состојба. Со цел подобро да се долови актуелната состојба помеѓу ромската популација и да се утврдат конкретни идни мерки и активности кои треба да се преземат во контекст на претприемништвото (потребата од до-образование, обуки, мерки за стимулација) за негово поттикнување и развој, исто така беше спроведено теренско истражување.

Од елаборираните состојби и предизвици со кои се соочуваат Ромите, беа генерирани заклучоци за мерките и активностите кои треба да се преземат за зголемување на инклузијата на Ромите во општествените процеси, а во прв ред во образованието и економските процеси – кои се целосно во контекст на идните проектни активности: (1) подобро, квалитетно и релевантно информирање на Ромската популација во однос на состојбите за нивните права и обврски како граѓани на Македонија, со посебен осврт на можностите и обуките за квалификација, доквалификација и преквалификација кои им се нудат; (2) организирање на тренинг програми за стекнување на технички вештини, техники за вмрежување, поттикнување на претприемништвото; (3) организирање активности за поврзување на Ромите со потенцијалните работодавачи, како и активности за самовработување.

2. Социо-економски профил на ромската заедница во Република Македонија

2.1. Концепт на „другост“ – ромската заедница на маргините на општеството

Концептот на „другост“ може да се каже дека е филозофски поим, околу кој се воделе многу полемики, за неговиот опфат и значење. Вниманието на овој концепт за прв пат посветува германскиот филозоф Фридрих Хегел во 18 век. Поимот „другост“ во литературата се дефинира на различни начини, Хегел овој поим го гледа како составен дел на самосвеста, кој човекот го има уште од неговото раѓање, а му служи како афирмација на индивидуалноста во однос на другите¹. Луѓето меѓусебно се разликуваат, по разни карактеристики и особини, начинот на кој се гледаат другите спаѓа во поимот „другост“. Покрај тоа што има различни гледишта за овој поим, а воедно што е и предмет на обработка на некоја друга анализа, за потребите во нашиов случај, терминот „другост“ ќе го подразбираме како **намалување на вредноста на ромската популација**.

Во Република Македонија како мултиетничка земја, постојат стереотипи меѓу сите националности. За Ромите се смета дека не сакаат да работат, дека преферираат да зависат од социјалната помош на државата, дека родителите не преферираат да ги праќаат децата во училиште и други стереотипи.² Во Република Македонија полека започнува да се буди свеста за важноста на меѓуетничките односи. Особено заради предрасудите и стереотипите за другите, голем процент од граѓаните на Македонија сметаат дека ваквите односи се важни. Речиси 78,4% од граѓаните во едно истражување позитивно се изјасниле за значењето на меѓуетничките односи во Република Македонија.³

Голем дел од граѓаните во Република Македонија мислат дека постојат предрасуди кон етничките заедници. Најмногу граѓани сметаат дека постојат предрасуди кон етничките Албанци (41,6%), па на второ место следуваат Ромите (24,2%) и етничките Македонци

¹ Клековски Сашо,(2011): “Меѓуетничките односи во Македонија”, Македонски Центар за Меѓународна Соработка.

² Види подетално на Студија за мултикултурализмот и меѓуетничките односи во образованието”, Центарот за човекови права и разрешување конфликти, Скопје 2009 година.

³ За подетално види на Меѓуетничките односи во Македонија,стр. 5 . (2011) година.

(14,3%), додека (8,4%) од граѓаните сметаат дека не постојат предрасуди.⁴ **Ромите сметаат дека најчесто предрасуди и голем број на стереотипи има и кон нив.** Покрај социо-економските проблеми со кои се соочуваат, секојдневната дискриминација, исто така и гореспоменатите стереотипи претставуваат пречка за нивна интеграција во процесите во општеството, а пред се нивна инклузија во економските процеси и вработувањето како најголем проблем.

По прашањето за „личната (не)доверба кон етничките заедници?“, кое секако е еден од важните предуслови за вклучување на Ромите во општествените односи, било за деловна соработка или партнерски односи, резултатите не одат во прилог за ромската популација. Доколку за момент ги изоставиме другите етнички заедници, со исклучок на етничките Албанци, **кон Ромите граѓаните имаат највисока недоверба, (22,0%) од испитаниците не им веруваат, а недовербата е најголема во југоисточниот (32,4%) и во источниот регион.**⁵

Доколку граѓаните на Република Македонија од не-ромското население, имаат помалку негативни перцепции кон Ромите, поголема ќе биде веројатноста за добри меѓуетнички односи. Полесно ќе биде да се надминат стереотипите и да се дојде до повисок степен на инклузија на ромското население. Ромите се перцепирани како помалку успешни во бизнисот и претприемништвото, политиката и културата. Затоа како мерка за надминување на ваквите стереотипи кон овај етникум се бара граѓанскиот сектор поактивно да работи на подигање на свеста за концептот на „другост“ кај Ромите и за негово надминување.

Во однос на „Прифатливост на мешање на работното место со граѓани од друга националност“, големото мнозинство од граѓаните (71,5%) од испитаниците одговориле позитивно. Работа во етнички мешана средина е прифатлива за граѓаните од сите етнички припадности, а најприфатлива за помалобројните заедници. Најприфатлива е во скопскиот регион (45,7%), а најмалку прифатлива е во југоисточниот регион (45.7%). А

⁴ За подетални резултати види: Клековски Сашо,(2011): “Меѓуетничките односи во Македонија”, Македонски Центар за Меѓународна Соработка.

⁵ Види на Клековски Сашо,(2011): “Меѓуетничките односи во Македонија”, Македонски Центар за Меѓународна Соработка

тоа е потврдено со ставот дека 68,4% од граѓаните не би избегнале барање работа во подрачје со главно друга етничка припадност.⁶

Од горе наведеното можеме да заклучиме дека постојат голем број предрасуди и стереотипи кон ромската популација во Република Македонија. Ромите сметаат дека тие се најизложени на ваквите стереотипи од страна на другите етникуми во општеството, па кога на тоа ќе се додаде дека и недовербата кон ромското население од страна на другите граѓани е на високо ниво, се отежнува процесот на вклучување на Ромите во процесите во општеството. Се јавуваат пречки при вработувањето, при можноста за користење на мерките и политиките кои им се нудат од страна на институциите, а кои се во правец на вработување или самовработување.

Ромите се сметаат за најмаргинализирана етничка заедница во Република Македонија. Фактите говорат дека сиромаштијата на Ромите е многу повисока отколку на која било друга група и таа се темели на бројни акумулирани фактори кои потекнуваат од историјата, традицијата и нивната перманентна **социјална ексклузија**. Реперкусиите од ваквата состојба се манифестираат негативно врз нивото на образование, пристапот кон мерките и политиките кои ги нудат соодветните институции, вработувањето, здравството, домувањето итн.

Долгорочните неповолни економски текови во Република Македонија кои се рефлектираа на целокупното население и делуваа неповолно врз животниот стандард, со што доведоа до се поголемо нивно осиромашување се рефлектираа најмногу врз Ромите. Од вкупниот број невработени во Република Македонија 4% биле Роми, од кои половината со незавршено основно образование. На секој вработен Ром има тројца невработени.⁷ Иако податоците говорат дека поголем број на Роми во Македонија живеат во урбани населби (95%)⁸, тие се концентрирани во посиромашните реони или не субурбани области. Може да се донесе општ заклучок дека условите во кои живеат Ромите се под нивото на прокламираните стандарди. Во најголем случај нивниот сопственички статус не е уреден, нивните живеалишта се надвор од урбанистичките планови, немаат основна инфраструктура, немаат соодветна достапност на услугите од

⁶ За подетално види Клековски Сашо,(2011): “Меѓуетничките односи во Македонија”, Македонски Центар за Меѓународна Соработка

⁷ Истражувањето е спроведено од страна на институтот за социо-политичкоправни истражувања, а за потребите на Ромскиот економски форум, 2004 година.

⁸ За подетално види Стратегија за Ромите во Република Македонија, Јануари 2005 година.

државните институции. Според проценките околу 70% од Ромите немаат документи за своето сопствено живеалиште.⁹

Анкетата¹⁰ која е спроведена во Шуто Оризари ни ги потврдува погоре констатираните проблеми со кои секојдневно се среќава ромското население во Македонија. Тие покажуваат дека повеќе од половина од семејствата живеат со уште едно семејство во заедница, кај 40% од анкетираниите тврдат дека само 2 до 5 метри квадратни припаѓаат на еден член во семејството, над половината анкетирани немаат услови за лична хигиена, околу 60% од анкетираниите користат вода во своите домови, додека останатите 40% својата потреба ја задоволуваат од околните пумпи или на јавни места, 15% од испитаниците користат импровизирани тоалети, додека 1,5% од семејствата немаат воопшто вода во своите домови. Санитарните услови се во многу лоша состојба што се потврдува со фактот дека околу 78% од семејствата немаат санитарен јазол во својот дом. Инфраструктурата е во слична состојба, најголемиот дел од овие населби немаат асфалтирани улици, нема улично осветлување и друга инфраструктура. Исто така имаат отежнат пристап до образование и здравство кои се потврдува со фактот дека во овие населби постоечките капацитети не се доволни за нормално задоволување на потребите на населението и има потреба од изградба на градинки, училишта и амбуланти.

2.2. Демографски профил на ромската заедница во Република Македонија¹¹

Република Македонија се води од желбата за подобрување на квалитетот на живот кај сите свои граѓани, но и од нејзините аспирации за евроатланска интеграција и вклучување во европските иницијативи за социјална вклученост. Тоа би значело и заокружување на стремежот пред кој сме исправени во насока на изградба на кохезивно општество кое се стреми кон континуиран економски и севкупен одржлив развој. Република Македонија сака да се развие во општество во кое граѓаните независно на која етничка заедница и припаѓаат, да се чувствуваат безбедни и имаат еднакви можности за личен развој и напредок. Со еден збор, општество кое интегрира, а не сегрегира, односно општество кое давајќи им еднакви права и можности на сите, вклучува, а не исклучува.

⁹ Види Стратегија за Ромите во Република Македонија, Јануари 2005 година.

¹⁰ За подетално види: "Истражување на UNICEF и Светска Банка 2000 година.

¹¹ За подетално видете во "Стратегијата за Ромите во Република Македонија 2014-2020".

Република Македонија е член на Декадата за вклучување на Ромите 2005-2015, како политички ангажман од европските влади да се подобри социо-економскиот статус и социјалната инклузија на Ромите, здружување на владите, меѓувладините и невладините организации, како и ромското граѓанско општество, за да се забрза напредокот кон подобрување на благосостојбата на Ромите и да се иницира таквиот напредок на транспарентен и мерлив начин.

Претходно наведените факти ја потврдуваат определеноста на Владата на Република Македонија, преку Министерството за труд и социјална политика во соработка со министерот без ресор, Националниот координатор на Декадата и Стратегијата за Роми, да ги преземе потребните мерки на ниво на креирање на политики и стратегии, со кои ќе се иницира подобрување на квалитетот на живеењето и интеграцијата на Ромите во македонското општество, а преку него и во поширокото европско општество. Иако постои одреден напредок во однос на подобрувањето на интегрираноста на Ромите во општествените текови, сепак актуелните состојби укажуваат на потребата од продолжување со позитивните трендови и успешното делување и понатаму.

Водејќи се од Стратегијата за Ромите во Република Македонија 2014-2020, на кратко ќе го претставиме актуелниот демографски профил на ромската заедница во Република Македонија. Секако, заради отсуство на актуелен попис, постоечките податоци често не ја отсликуваат реално состојбата на терен во ромските заедници.

Со површина од 25.713 км², земјата во декември 2007 имаше популација од 2.045.177 жители населени во 85 општини. Според пописот во 2002 год. 62% од вкупниот број на население беа Македонци, 25,2% Албанци, 3,9% Турци, 2,7% Роми, 0,2% Срби, додека другите групи ги пополнија останатите 3,8%. Како одраз на овој мултиетнички состав, Уставот на државата содржи одредби кои ги гарантираат правата на националностите. Ромите се признаени како националност со сите постапни права, слободи и заштита од дискриминација. Лоцирани во урбани области најголемиот број на жители Роми се во Скопје, Прилеп, Куманово, Битола, Тетово, Гостивар, Штип, Кочани, членови на оваа националност се идентификувани во повеќе од 50 општини. Покрај официјалните податоци на локално ниво, неретко, од страна на НВО (невладините организации), се посочува на можноста од постоење на поголем број на ромско население. Како причина за разликите во однос на официјалните статистички податоци, се наведува големиот број на граѓани Роми кои немаат лична документација, економската миграција на Ромите од

еден во друг град и во странство, отсуството на свесност кај дел од ромската заедница за важноста на пописот како и други причини.

Ромите се многу активни на политичката сцена: постојат девет ромски политички партии, и во Владата и во опозицијата. Како резултат на локалните избори, еден градоначалник, еден претседател на Совет на општина и 25 советници од ромска националност работат во советите на општините Бутел, Дебар, Гази баба, Гостивар, Кичево, Кочани, Куманово, Шуто Оризари, Скопје, Штип и Винаца. Постојат голем број на претставници кои се на позиции на највисоко ниво во јавните институции: двајца пратеници, еден министер без ресор кој воедно е и Координатор на имплементацијата на Декадата и Стратегијата за Роми - НКИДСР, еден заменик-министер (Министерство за труд и социјална политика), градоначалникот на Шуто Оризари, неколку високи државни службеници во министерствата и советник во канцеларијата на Народниот правобранител. Околу 120 ромски НВОи целат кон тоа да го подобрат статусот на образованието кај Ромите, и последователно, да придонесат за надминување на крајно неповолната социо-економска ситуација на ромската заедница. Некои од ромските НВОи се сконцентрирани на заштита на човековите права, подигање на свеста кај граѓаните Роми за нивните права и механизми за заштита, нудејќи им правна заштита во случаи на прекршување на човечките права. Некои ромски НВОи се фокусирани на жените, децата, или се младински ромски организации. Дел се занимаваат со ромскиот јазик и културолошки прашања. Ефективните активности за градење на капацитети им помогнаа на ромските НВОи да развијат силно јадро на добро обучени активисти, со адекватно знаење, вештини, и мотивација да ги прифатат предизвиците во нивните заедници и да помогнат во барањето на решение за постоечките проблеми. За жал, секојдневно се намалува бројот на активни ромски НВОи за што како причини според активистите се наведени трендот на намалување на бројот на меѓународни донаторски организации во Република Македонија, заострените критериуми за донирање, како и светската економска криза и рецесија. Во земјата постојат неколку локални радио станици и две локални телевизии кои емитуваат програма на ромски јазик. Некои од програмите на овој јазик се вклучени во програмата на државната радио телевизиска куќа, Македонската радио телевизија - МРТВ. Изучувањето на ромскиот јазик во основното образование е изборно.

3. Приоритетни социо-економски области на делување – услови, стратегиски определби и предизвици

3.1. Вработување

Состојбата со вработеноста на Ромите останува еден од најзагрижувачките фактори што го попречуваат нивното целосно вклучување во општеството. Иако има мали подобрувања во стапките на вработеност и активност на Ромите, тие сè уште имаат невработеност која е речиси двојно поголема во однос на националниот просек, а дури и повисока меѓу ромските жени. Во поглед на ова, може да се види напредок во областа на вработувањата во јавниот сектор, каде што е постигнато зголемување од 0,33% во 2005 година на 2,56% во 2012 година. Во рамки на транзицијата во земјите во регионот, вклучително и во Република Македонија, значителен број на Роми ги изгубиле своите работни места и реално имаат најмалку шанси за пронаоѓање на нови. Главниот проблем го лоцира во тешкотијата тие да пристапат и повторно да влезат во пазарот на трудот. Во принцип Ромите живеат „од денес за утре“ со заработените средства, без да се плаќаат продонеси кои би ги вклучиле во легалните текови на државата и би им загарантирале извесни права. Оваа слика се надополнува и со социјалната „заштитна мрежа“ која ги покрива најминималните потреби на оние кои ја примаат, стимулирајќи го истовременото работење во сивата економија. На тој начин корисниците на помош се стекнуваат со психологија на зависност од социјалните бенефиции, што го отежнува повторното влегување во регулираниот пазар на трудот.

Ниското ниво на образование и дискриминацијата се најчесто идентификувани фактори кои придонесуваат за неповолната состојба на Ромите. Во суштина, овие два фактори меѓусебно се многу поврзани. Дискриминацијата, или погенерално, неможноста целосно да се искористат потенцијалните придобивки кои потекнуваат од нивоата на образование на пазарот на трудот делуваат како демотивирачки фактор за инвестирање во образованието. И покрај тоа што степенот на образование е понизок кај Ромите, тоа не е доволна причина за да ја објасни значителната разлика во нивото на личниот доход кај оваа малцинска група и останатото население. Дел од оваа обесправеност може да се објасни со дискриминацијата: и професионалната сегрегација, но и диспропорционалната вклученост на Ромите во неформалната економија. Според тоа, потребно е да се заземе холистички пристап за соочување со двата фактори кои го

попречуваат интегрирањето на Ромите на пазарот на трудот. Тоа значи дека е потребно да се делува за да се надминат разликите во образованието и дискриминацијата.

Ниското ниво на образование детерминира најголемиот дел од Ромите да ги работат најниските и најслабо платените работи, кои се обично физички работи кои во моментот тешко се добиваат, бидејќи понудата на работната сила е голема. Делумно причината за невработеноста се бара и кај самите Роми кои не знаат на кој начин да се информираат за можно вработување во официјалните институции надлежни за тоа. Исто така, воопшто шансите за нови вработувања се редуцирани во извесна мерка и заради присутната дискриминација кај одделни работодавачи. Што се однесува до вработувањето на Роми во државната администрација, тие и понатаму сметаат дека вработувањето во државниот апарат е подложно на голема партизација и политизација, како и на доминација на некои прелиминарни договори во согласност со Рамковниот договор, наместо на реални квалификации на кандидатите за вработување. Вкупниот број на Роми кои се евидентирани во Агенцијата за вработување на Република Македонија заклучно со декември 2013 година изнесува 7516 лица. Од нив како активни баратели на работа се евидентирани 1743, лица додека бројот на други, односно останати лица што бараат работа на работа изнесува 5773¹².

Според Стратегијата за Ромите во Република Македонија 2014-2020, **стратегиската определба кај вработувањето е подобрување на условите и можностите за вработување и намалување на невработеноста на ромската заедница, а преку тоа и нејзината интеграција во општествените текови во Република Македонија.** Во под-областа на делување - институционалната поддршка за вработување на Ромите се планира да се зголеми бројот на Ромите евидентирани во АВРМ, како и на оние кои се вклучени во активните мерки за вработување од околу 10% во 2013 година до најмалку 50% до крајот на 2020 година.

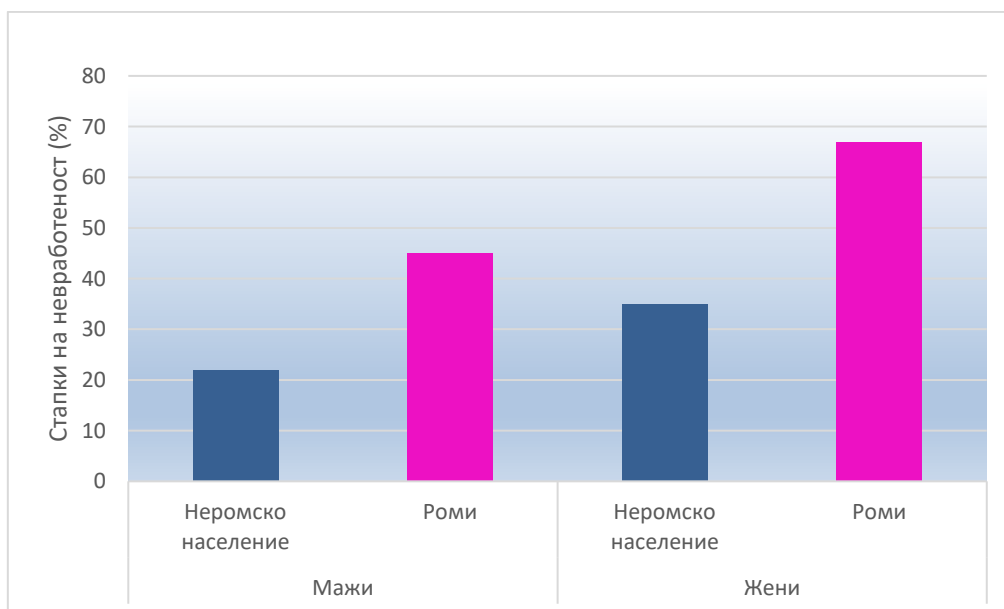
Стапката на невработеност е проблематичен индикатор за пресметување на состојбите на Ромите, особено споредено временски и просторно. Може да се каже дека стапката на безработност, којашто се дефинира како сооднос на оние што не се вработени или не се во образовниот процес во споредба со остатокот од популацијата, дава попрецизна слика или барем претставува корисен дополнителен индикатор за невработеност. Меѓу другото: стапката на невработеност дефинирана од Светската

¹² За подетално видете во „Стратегијата за Ромите во Република Македонија 2014-2020“.

организација за труд дава доста рестриктивна дефиниција на пазарот на трудот; не дава јасна слика за големината на проблемите на пазарот на трудот и како тие се одразуваат врз специфични групи затоа што ги исклучува сите оние што излегуваат од пазарот на трудот и/или се одлучиле да прават „нешто друго“ поради своите слаби шанси да влезат на пазарот на трудот, како што се социјално исклучените лица; така разликите во контекстот на дефиницијата во различни истражувања на невработеноста, но не и за безработноста, ги прават проблематични споредбите за стапките на невработеност¹³.

Слично на стапките на невработеност, стапките на безработност се многу повисоки кај Ромите отколку кај населението од неромска припадност, а степенот на безработност и разликата меѓу ромското и неромското население се уште повисоки кај жените.

Слика 1: Стапки на невработеност за Ромите и неромското население, 2011.

Извор: Публикација: Ромите и вработувањето во Република Македонија (јануари, 2014)

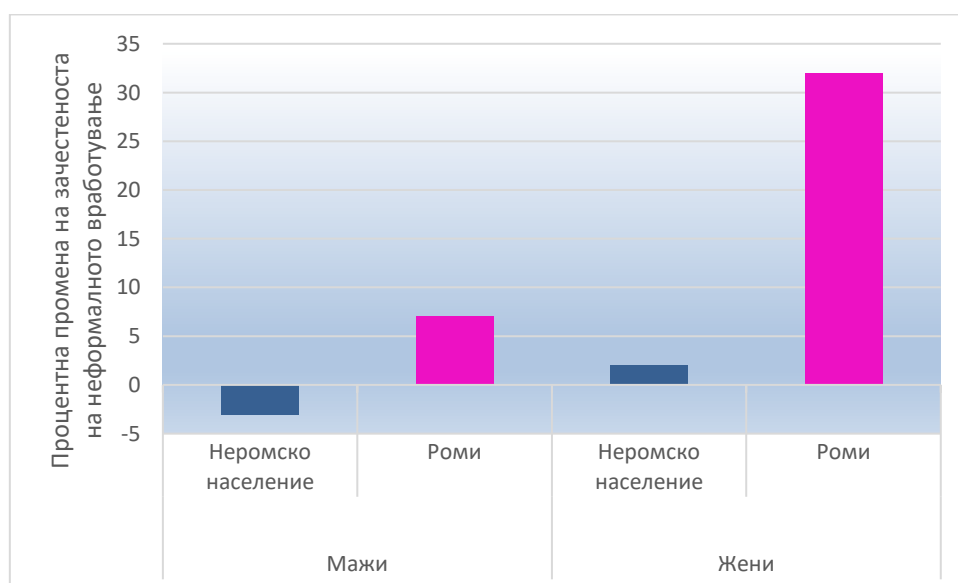
Јасно е дека Ромите се обесправени на пазарот на трудот; тие се соочуваат со повисоки стапки на невработеност и безработност во споредба со неромското население. Исто така, постојат значителни диспропорции како во квантитетот така и во квалитетот на вработување што им е достапно на Ромите во споредба со оние што не припаѓаат на оваа заедница. Уште повеќе, Ромките се соочуваат со двојна обесправеност. Во однос на

¹³ Поради ова Светската Банка (2006) ја применува стапката на безработност како дополнителен индикатор за состојбата на младите на пазарот на трудот во извештајот за младата генерација во светската економија.

платите, Ромките се обесправени врз основа на својот пол во споредба со жените од неромското население, но уште повеќе и по својата етничка припадност отколку мажите Роми.

Во некои области постојат знаци на подобрување на состојбата на Ромите во периодот меѓу 2004 и 2011 година; стапките на вработување се зголемени за Ромите под 45 години и за Ромките над оваа возраст, а стапките на учество во образовниот систем се зголемени за ромските машки деца на возраст од 10 до 14 години и за жените воопшто. Кај мажите се забележува ублажување на релативната обесправеност на Ромите, што се покажува со падот на соодносот на стапките за безработност како за ромското така и за неромското население, а се зголемил соодносот на стапките за вработување. Сепак, овие придобивки не влијаеле на подобрување на релативната ситуација на жените Роми, ниту, пак, се одразиле во индикаторите за квалитет на работно место каде што постои јасно умерено влошување на ситуацијата на Ромите, особено на жените Роми. Според податоците, неформалното вработување се намалило кај возрасните мажи од неромско потекло меѓу 2004 и 2011 година, а се зголемило кај Ромите (мажи и жени) и кај семејствата од неромско потекло.

Слика 2: Процентна промена на зачестеноста на неформалното вработување, 2004-2011; неформалното вработување е пресметано како процент на работната возраст на возрасни (25-59) кај работодавачи кои не плаќаат придонеси за здравствено и пензиско осигурување.

Извор: Публикација: Ромите и вработувањето во Република Македонија (јануари, 2014)

Статистичката дискриминација укажува на тоа дека голем дел од разликите во можностите за вработување не можат да се објаснат со разликите во нивото на образование меѓу ромското и неромското население, а што се однесува до платите, овие дискриминаторни елементи се влошиле во текот на рецесијата.

3.2. Образование

Сегашната ситуација со генералното образовно ниво на Ромите е незадоволителна. Иако завршувањето на основното и средното образование се законска обврска, сепак забележителни се отстапувањата. Неписменоста или нискиот степен на образование кај оваа категорија население, продолжуваат да ја форсираат спиралата на сиромаштијата, а со тоа и врзаната висока стапка на невработеност, истакнува д-р. Наташа Габер автор на Стратегијата за Роми 2005¹⁴. Вклученоста на Ромите во образовните процеси е анализирана од неколку аспекти.

Статистичките податоци покажуваат дека бројот на Ромите кои се запишале во прво одделение започнува да опаѓа, почнувајќи од учебната 2008-2009 година.

Табела 1: Запишани ученици Роми во прво одделение во учебните години во периодот од 2005 до 2012

Учебна година	Машки	Женски	Вкупен број на запишани прво одделенци
2005/06	685	671	1356
2006/07	715	654	1369
2007/08	782	699	1481
2008/09	839	833	1672
2009/10	754	729	1483
2010/11	716	605	1321
2011/12	693	606	1299
2012/13	475	486	961

Извор: Министерство за образование и наука

¹⁴ Делот - поради висок степен на релевантна актуелност и после 8 години, е превземен од документот “Стратегија за Ромите во Република Македонија 2005“, подготвен од Др.Наташа Габер.

Од друга страна, што се однесува за бројот на ученици Роми запишани во основно образование можеме да забележиме драстично намалување (двојно) на вкупниот број основци Роми во учебната 2011/12 година.

Табела 2: Запишани ученици Роми во прво одделение во учебните години во периодот од 2005 до 2012

Учебна година	Машки	Женски	Вкупен број на запишани ученици во основно училиште
2005/06	4469	3940	8409
2006/07	4441	3940	8381
2007/08	5268	4882	10150
2008/09	5421	5130	10551
2009/10	5528	5225	10753
2010/11	5410	5103	10513
2011/12	510	4821	5331
2012/13	4979	4899	9878

Извор: Министерство за образование и наука

Врз основа на податоците во Табела 3 можеме да заклучиме дека тука имаме благ пораст на вкупниот број запишани Роми во средното образование и кривата како што може да видиме има нагорен тренд, но ваквата состојба треба да споменеме дека се должи на задолжителното средно образование.

Табела 3: Запишани ученици Роми во средно образование во учебните години во периодот од 2005 до 2012

Учебна година	Машки	Женски	Вкупен број на ученици запишани во средно училиште
2005/06	654	586	1240
2006/07	678	526	1204
2007/08	831	641	1472
2008/09	831	641	1472
2009/10	1054	900	1954
2010/11	918	780	1698
2011/12	974	749	1723
2012/13	1056	860	1916

Извор: Министерство за образование и наука

Што се однесува за запишаните студенти Роми од табелата и графиконот можеме да забележиме дека не е драстично голем бројот на студентите Роми и во просек оваа бројка се движи до 250 студенти. (**забелешка:** во учебната 2009/10 година дадени се податоците само за вкупниот број запишани студенти Роми-нема податок за тоа колку од тие се жени а колку мажи).

Табела 4: Запишани студенти Роми на државните и приватни факултети во РМ во периодот од 2007 до 2013 година

Учебна година	Машки	Женски	Вкупен број на запишани студенти во приватни и државни факултети
2007/08	98	86	184
2008/09	120	113	233
2009/10	-	-	86
2010/11	108	104	212
2011/12	106	110	216
2012/13	114	105	219
2013/14	114	119	233

Извор: Министерство за образование и наука

Како битен сегмент во оваа анализа е и **финансирањето на образованието** кое најмногу се однесува на ромската популација. Така, предучилишното образование кое е задолжително и доколку се споредат фиксните стапки на пратиципацијата во трошоците кои се исклучително високи со приходите на многу ромски семејства, може да потврдиме дека таквата споредба доведува до ниска стапка на упис на ромски деца. Од друга страна иако основното и средното образование во државните институции се бесплатни за сите ученици, сепак реалните трошоци(трошоци за школски прибор и материјал, спортска опрема, екскурзии како школска активност и сл.) поврзани со образованието го отежнуваат редовното посетување на училиште за многу деца од различни групи, а меѓу најзагрозените се секако учениците Роми. Исто така, проактивни политики недостасуваат и во сферата на високото образование во Република Македонија каде што помошта во студирањето на Ромите в најголема мера е препуштено на финансирањето од страна на меѓународни донатори. Дополнително на веќе споменатите бариери со кои се соочува ромското население, постојат и други потешкотии кои негативно се одразуваат на нивото на образование, како на пример: **ниска стапка на**

запишување во училиштата и вклученост во образовните процеси, висока стапка на напуштање на образовниот процес, низок квалитет на образованието, како и негативни ефекти на сегрегација на образованието.

Според тоа, една од клучните стратегиски определби е да се подигне нивото на образованието на ромската заедница. Во предучилишното образование се планира: Во периодот 2014-2020 година, да се зголеми бројот на вклучени деца Роми на предучилишна возраст во предучилишното образование за 25% и зголемување на учеството на негувателки/воспитувачки Ромки во институциите за предучилишното образование до 2020 година. Во основното образование целта е да се опфатат најмалку 98% децата Роми на возраст за запишување во 1 одделение во основно образование, да се подобри успехот и да се постигне минимум од 75% проодност од едно во друго одделение до 2020 година. Во средното образование се планира да се зголеми преминот од основно образование во средно образование, да се подобри успехот и значително да се намали осипот/откажувањето на учениците Роми до 2020 година, додека, во високото образование целите се: Да се зголеми бројот на Роми со завршено високо образование до 2020 година и да се зголеми бројот на запишани студенти Роми на педагошките факултети, насоки и други факултети кои продуцираат наставнички кадри. **Исто така, значително внимание се посветува на образованието за возрасни.** Поконкретно, се планира дооформување на основно и средно образование од страна на возрасните Роми, заради стекнување со можност за егзистенција, личен развој и други потреби кои од различни причини не завршиле навреме.

3.3. Домување

Неоспорно е дека домувањето претставува основна егзистенцијална човекова потреба која, со својата приоритетност, се наметнува како еден од поважните животни проблеми. Домувањето ги исполнува физичката потреба за создавање безбедност и засолниште од времето и климатските услови, психолошката потреба за создавање чувство на личен простор и приватност, но и социјалната потреба за заеднички простор на семејството. Преку (не)решавањето на проблемот на домување на секое лице, се олеснуваат или се усложнуваат и голем број други животни прашања кои се директно или индиректно врзани со него (социјални, економски, социолошки, психолошки, политички, просторно- плански, правни и сл.). Од друга страна, правото на домување е универзално човеково право кое е признато на меѓународно ниво во над сто национални устави во

светот. Суштината на остварувањето на правото на домување е хуманистичкото сознание дека човечкиот живот е повеќе од гола егзистенција, односно дека подразбира и соодветно домување кое задоволува одредени стандарди. Право на секој маж, жена, млада личност и дете, е безбеден дом и заедница, како дел од предусловите за мирен и достоинствен живот.

Истражувањата покажуваат дека најголем број на Роми во Македонија живеат во урбани населби (95%), при што, побројно се концентрирани во посиромашните реони (гета) или во субурбани области. Општа констатација е дека условите во кои тие живеат се мошне лоши, често под нивото на прокламираните стандарди на соодветно домување и постојано се перпетуираат. Често се работи за долгорочно населени населби со нејасен сопственички статус надвор од урбаното планирање, немаат основна инфраструктура и услугите на државниот систем се тешко достапни. Според некои проценки, околу 70% од Ромите, немаат документи за сопственост на нивното живеалиште. Се наметнува прашањето на поглобално решавање на овие состојби, посебно ако се земе превид фактот дека Ромите во Република Македонија не живеат номадски, што значи дека на локациите на кои се населиле живеат веќе подолго време. Оваа ситуација ја потврдуваат и различни истражувања. Резултатите од анкетата спроведена во Шуто Оризари покажуваат дека: повеќе од половината семејствата живеат со уште едно семејство заедно во заедница, 2 до 5 метри квадратни припаѓа на еден член во семејство, кај 40% од анкетираниите; над половината анкетирани немаат услови за лична хигиена (капење); околу 60% користат вода во своите домови, за разлика од останатите 40% кои имаат пумпи во своите дворови или на јавни места; околу 15% користат импровизирани тоалети, додека околу 1,5% од семејствата воопшто немаат вода. Ваквата тешка положба ја констатираат, исто така, и други истражувања. Во Националната студија „Домувањето на сиромашното население - фокус на Ромите во Република Македонија”, подготвена во 2012 година за потребите на Хабитат Македонија во рамки на проектот: „Промовирање на правата за домување на Ромите”, се констатира дека ромските семејства често живеат во лошо градени супстандардни домови, без соодветен довод на безбедна вода за пиење и без одвод на комуналните отпадни води. Податоците на Институтот за јавно здравје на Република Македонија за 7 ромски заедници на територијата на Градот Скопје (без најголемата, во Шуто Оризари) покажуваат дека 63% од ромското население во овие заедници живее во објекти од цврста градба, при што повеќе од 50% од населението располага со животен простор од помалку од 5 квадратни метри по член од семејството.

Само 16% од ромските домови во овие 7 ромски заедници имаат тоалет и бања внатре во домот.

Според Стратегијата за Ромите во Република Македонија 2014-2020, стратешката определба кај домувањето е **намалување на јазот во квалитетот на домување помеѓу ромската и неромските заедници во Република Македонија**. Во под-областа на делување – легализација и урбанистичка документација се планира да се легализираат 70% од населбите населени со ромско население до 2017, каде што постои можност. Во наредната под-област на делување – комунална инфраструктура целта е да се изгради најмногу 50% од комуналната инфраструктура во населбите населени претежно во ромско население до 2020 година, додека, во последната под-област на делување – законска регулатива се планира измена и дополна на постоечката и донесување на нова законска регулатива за домување на социјални и ранливи групи.

3.4. Здравство

Како последица на неповолните социјално-економски услови на живеење, отежнатиот пристап до услугите за здравствена заштита и нивниот квалитет, како и отежнатиот пристап до правда, особено во однос на правата на здравствена заштита, во споредба со мнозинската популација, Ромите во Република Македонија, имаат неповолен здравствен статус и покус животен век. Нееднаквиот третман во пристапот до здравствената заштита резултира со дискриминација, злоупотреба и прекршување на основните човекови права на ромската популација, која поради недостаток на поддршка, финансиска несигурност, недоволно познавање на правните механизми за заштита, се откажуваат од поведување на судски постапки и барање на одговорност од надлежните страни. На овој начин, се придонесува кон општо прифаќање на прекршувањето на здравствените права како нормална појава, а пристапот на Ромите до основните здравствени услуги континуирано покажува потреба од подобрување. И покрај тоа што Законот за здравствена заштита беше ревидиран во 2009 со цел да се обезбеди подеднаква здравствена заштита за сите граѓани, одредени промени кои беа направени претставуваат пречка за Ромите кон остварување на нивната здравствена заштита, особено за оние Роми кои живеат во сиромашни средини и во привремени домови. Честите промени во законската регулатива, неунифицираната практика за нивната имплементација и несоодветното и ненавремено информирање на Ромите за промените, како и комплексните административни постапки кои бараат дополнителна

документација, се само дел од проблемите кои го отежнуваат процесот на здравствена заштита кај Ромите.

Според Стратегијата за Ромите во Република Македонија 2014-2020, стратешката определба кај здравството е **континуираното подобрување на здравствениот статус на ромската заедница во Република Македонија** преку низа мерки, почнувајќи од механизми за подобрување на правната рамка, подигање на свеста, прилагодување на политиките кон конкретните потреби на Ромите, па до работно ангажирање на здравствени работници од ромската заедница кои завршиле соодветно средно и високо образование на соодветни работни места во установите за примарна здравствена заштита, превентивните тимови и тимовите на ЈЗУ од секундарна и терцијарна здравствена заштита.

3.5. Култура

Културниот израз и делување на ромската популација многу пати во минатото се покажале како моќен и успешен репрезент на нивното живеење и автохтона култура на овие простори. Промоцијата на културата може да се перцепира како инструмент за афирмирање на идентитетот на ромската заедница, но и како инструмент за промоција на интернетничката комуникација и интеграција на Ромите во општеството.

Најчесто, познавањето на различните кулурни вредности и традицијата на различните етнички заедници (особено на другите заедници во однос на сопствената), како дел од нивниот културен идентитет, во мултиетничките заедници претставувало силен афирмативен фактор за социјалната инклузија и интеграција на поединците и етничките заедници во општеството. Неспорно е дека степенот на познавањето на различноста, културата и традициите пропорционално придонесува за превенцијата и намалувањето на предрасудите и стереотипите кон сожителите кои се од другите етнички заедници независно од тоа дали тие се мнозински или малцински.

На културата треба да се гледа и како на фактор за понатамошна еманципација на ромската заедница, и затоа таа треба да биде во согласност со напорите кои се прават во образовниот систем. Културната димензија е нераскинливо поврзана и со употребата на мајчиниот јазик, која наоѓа своја примена во доменот на образованието. Воедно, преку планиран и системски развој и промоција на ромската култура, се остварува и се

поголема партиципација и интеграција на Ромите во главните текови на македонското општество.

Според Стратегијата за Ромите во Република Македонија 2014-2020, стратешката определба кај културата е развој и промоција на ромската култура, јазик и традиција. Кај културата како специфични стратешки цели се наведуваат: Зачувување и унапредување на ромскиот фолклор и традиција; Унапредување на издаваштвото и литературата на ромски јазик и поддршка на автори Роми; Унапредување на театарската дејност на Ромите; Унапредување на музичката дејност на Ромите; Унапредување на ликовната дејност на Ромите; Унапредување на филмската дејност на Ромите; Развој на инфраструктура за поддршка на развојот и промоцијата на ромската култура, традиција и јазик во РМ; Развој на регионалната и меѓународната соработка во областа на развојот на ромската култура и да се зголеми бројот на претставници на Ромите во државните органи, тела и комисии на локално и централно ниво во областа на развојот на ромската култура до крајот на 2020.

4. Политики и програми кои се однесуваат на вработеноста и претпримеништвото

Политиката на пазарот на трудот е во надлежност на Министерството за труд и социјална политика, кое е одговорно за подготовка на годишниот оперативен план за активни програми и мерки, што се прави на крајот на секоја календарска година и опфаќа програми што треба да ги спроведуваат службите за вработување во следната година. На чело на Агенцијата за вработување има управен одбор чии членови се од различни заинтересирани страни, вклучувајќи и министри од Владата. Владата има назначено Министер без ресор како одговорен за ромското прашање во целина, додека, пак, во Министерството за труд и социјална политика постои Одделение за имплементација на Декадата на Ромите, кое во координација со Кабинетот на министерот без ресор исто така е одговорно за подготвување програми со активни мерки за пазарот на трудот за Ромите кои треба да се вклучат во оперативниот план.

Помеѓу 1996 и 2002 година само околу 0,05% од БДП се трошеше на активните програми во земјата. (Светска банка, 2003). Помеѓу 2003 и 2007 година воведени се четири поголеми програми. Три од нив вклучуваат комбинации на субвенционирано работно искуство, обуки и услуги за поддршка на бизнис, додека, пак, четвртата е за јавни работи. На тој начин, до 2007 година буџетските трошоци за овие намени се зголемиле до околу 0,1% од БДП (Костадинов, 2009). Во 2011 година оперативната програма на Министерството за труд и социјална политика содржеше десет програми. Друга програма од особена важност за Ромите, иако не е специфично таргетирана на нив, е програмата за самовработување (придружена со програми за отворање бизнис и дополнително вработување). Оваа програма, иницирана со поддршка на УНДП во 2007 година веќе е позитивно оценета.

Јасно е дека една долгорочна политика би требало да вклучи подигање на нивото на образование на Ромите и подобрување на квалитетот на образовните институции во кои учат Ромите, како и борба против дискриминацијата. Освен тоа, не треба да се занемарува и големата улога што ја имаат „врските“ при вработување. При мала понуда на работни места, важна улога имаат неформалните механизми при одбирањето работници од големиот број пријавени. Во овој контекст, важна улога на активните мерки за вработување е на потенцијалните вработени Роми да им се овозможи пристап до приватните работодавачи до кои тешко пристапуваат преку неформалните мрежи, да

им се даде можност за платена обука и вработување и со тоа да ги покажат своите потенцијали директно на работодавачите.

Во иста насока се и заклучоците од ова поглавје. На пример, **стратегиската одредба за поглавјето Вработување од Стратегијата за Ромите 2014-2020** е насочена кон Подобрување на условите и можностите за вработување и намалување на невработеноста кај Ромите, а со тоа и интеграција во социјалните процеси во Република Македонија. Исто така, развојот на сите идни мерки и активности за намалување на невработеноста кај ромската популација треба да биде во согласност со тековните политики кои се имплементираат од страна на надлежните институции.

4.1. Национална стратегија за вработување на Република Македонија

Националната стратегија за вработување 2016-2020 година идентификува неколку приоритетни области на делување за зголемување на вработеноста. Исто така, во рамките на секоја област посочени се и одредени предизвици кои имаат негативен ефект врз вработувањето, животниот стандард и конкурентноста. Овие предизвици се сумирани во следната табела:

Област	Предизвици
Макроекономска област	<ul style="list-style-type: none">• Растот на економијата побавно влијае врз зголемување на животниот стандард и намалувањето на сиромаштијата• Инфраструктурните проекти можат значително да влијаат врз креирање на работни места• Неформалната економија создава нелојална конкуренција
Пазар на труд	<ul style="list-style-type: none">• Ниска стапка на вработеност; висок родов јаз во вработеноста и ниска вработеност на младите• Висока долгорочна невработеност• Ниска стапка на активност која е резултат на ниската активност на жените и лицата со ниско образование• Долг процес на транзиција од образование до вработување
Политика за вработување	<ul style="list-style-type: none">• Долг период на занемарување на политиката поради верувањето дека макроекономската стабилност ќе ја зголеми вработеноста• Наменски мерки кои не генерираат долготрајни ефекти• Понатамошно градење на капацитети и обуки нема да го реши проблемот со несоодветно образование

	<ul style="list-style-type: none"> • Агенцијата за вработување има ограничени човечки и финансиски капацитети
Образование, обуки и човечки капитал	<ul style="list-style-type: none"> • Низок квалитет на човечкиот капитал • Наставните програми треба да се прилагодат кон потребите на бизнис заедницата • Образованието за возрасни и доживотното учење се уште се во почетна фаза • Работодавците не инвестираат во понатамошно градење капацитети кај вработените
Деловна средина и конкурентност	<ul style="list-style-type: none"> • Ограничени мерки за поддршка на малите и средни претпријатија кои се главен извор на нови работни места • Административни потешкотии • Ограничен пристап до капитал, високи каматни стапки
Ранливи категории	<ul style="list-style-type: none"> • Маргинализираност на жените, особено на оние со пониско образование • Висока стапка на невработеност кај младите • Корисниците на социјална помош се соочуваат со големи тешкотии при вработување • Околу 80% од невработените се долгорочно невработени (повеќе од 3 години)

Националната стратегија за вработување поставува приоритети и стратегиски цели за адресирање на наведените предизвици. И покрај тоа што Ромите само на неколку места се спомнати, анализата на овој документ е од исклучителна важност за политиките на пазарот на трудот затоа што тука се поставува основа за најразлични мерки за поддршка, вклучувајќи ги и активните програми за пазарот на трудот.

Невработеноста на Ромите несомнено е еден од најзагрижувачките фактори кои ја попречуваат нивната целосна вклученост во општеството. И покрај благиот пораст во стапката на вработеност кај Ромите, тие се уште имаат високи стапки на невработеност кои се речиси два пати повисоки од националниот просек. Оваа разлика е уште поголема кај женската ромска популација. Од друга стана, нискиот степен на образование придонесува Ромите да работат слабо платени занимања, најчесто физичка работа, до која исто така не е лесно да се дојде заради големата понуда на физички работници. Во вакви услови, променетите критериуми за образованието потребно за пазарот на трудот

придонесува кон уште поголема маргинализација на Ромите. Фактот што дури и оние Роми кои завршиле средно образование и би можеле да бидат вработени на одредени јавни позиции се невработени, дополнително ја зголемува демотивацијата кај останатите да се образоваат. Делумно, причината за невработеноста треба да се побара кај самите Роми, затоа што тие не знаат како да дојдат до информации за можно вработување.

4.2. Оперативен план за активни програми и мерки за вработување и услуги на пазарот на труд за 2017 година

Со оперативниот план за активни програми и мерки за вработување и услуги на пазарот на труд за 2017 година се утврдуваат програмите, мерките и услугите за вработување кои ќе се спроведат за да се подобри функционирањето на пазарот на трудот, да се поддржи создавање на нови работни места и да се зголеми вработеноста на невработените лица¹⁵.

Како партнери за спроведување на Оперативниот план се: Министерство за труд и социјална политика (МТСП), Министерство за образование и наука (МОН), Министерство за информатичко општество и администрација(МИОА), Центар за стручно образование и обука (ЦСОО), Центар за образование на возрасни(ЦОВ), Агенција за поддршка на претприемништвото во Република Македонија(АППРМ), Центри за социјални работи(ЦСР) и други организации. Сите невработени лица кои се евидентирани во АВРМ како активни баратели на работа имаат пристап до програмите и мерките за вработување утврдени во Оперативниот план за 2017 година.

Во контекст на нашата анализа која пред се треба да биде насочена кон претприемништвото како една од главните носители во подобрувањето на вработеноста и вклучувањето на Ромите на пазарот на труд - издвоени се 6 активности кои ќе ги разгледаме по категории.

Преглед на предвидените активности по категории:

1. Развој на претприемништвото

- Програма за самовработување

¹⁵ Оперативен план за активни програми и мерки за вработување и услуги на пазарот на трудот за 2017 година

Оваа програма има за цел да ги поддржи невработените лица во основање на сопствен бизнис, односно сопствена фирма или пак на формализирање на веќе постоечка дејност а со тоа создавање и на нови вработувања. Оваа програма вклучува обука за претприемништво, неповратни грантови во форма на опрема и материјали како и менторство во време на започнување на бизнисот. Право на учество во оваа програма имаат сите невработени лица кои се регистрирани како активни баратели на работа.

- Програма за самовработување на лица со инвалидност

Оваа програма има за цел да го поттикне претприемачкиот дух на лицата со инвалидност како и да се зголеми пристапот и учеството на лицата со попречености, како и да се зголемат можностите на пазарот на труд за нивно вработување. Оваа програма вклучува обука за претприемништво, неповратни грантови во вид на опрема и материјали како и менторство во време за започнување на бизнисот.

2. Субвенционирани работни места

Тука спаѓаат неколку програми и тоа:

- **Поддршка на растот на микро и мали претпријатија за создавање на нови работни места:** со оваа програма се обезбедуваат директни финансиски средства во форма на непоратен грант во опрема и материјали наменет за успешни и иновативни мали и микро претпријатија, заради отварање на нови работни места.
- **Програма за условен паричен надоместок за субвенционирано вработување на лица со социјален ризик:** целта е да се поттикнат претпријатијата да вработуваат лица во социјален ризик преку субвенционирање на бруто односно нето плата за работното место кај работодавачи кои ќе вработат невработени лица кои се во социјален ризик.
- **Субвенционирано вработување за невработени лица преку ослободување од придонеси/ персонален данок на доход:** целта е да се поттикнат претпријатијата да вработуваат лица на возраст од 15-58 години до пензионирање преку ослободување на придонеси за социјално осигурување и персонален данок на доход.
- **Субвенционирани работни места за лица со инвалидност:** преку разни мотивации за работодавачите да вработат лица со инвалидност со цел да се

зголеми вработливоста и можностите на пазарот на трудот за невработените лица со инвалидност.

- **Поддршка на брзорастечки компании (газели):** финансиска поддршка во вид на неповратен грант за купување опрема и материјали потребни за новите вработувања.

3. Обуки

Овие обуки се наменети за невработени лица кои се евидентирани во агенцијата за вработување. Целта на овие обуки е стекнување на вештини за полесно вклучување на пазарот на труд на невработените лица. Во оваа мерка спаѓаат следните типови на обуки:

- Обука кај познат работодавач
- Обука на работното место со субвенционирано вработување
- Обука за задоволување на побарувани занимања на пазарот на трудот
- Обука за напредни ИТ-вештини
- Обука за возачи за Ц, Д и Е – категории
- Обука за стекнување на вештини од стари занаети
- Практиканство
- Странски јазици
- Обука за основни вештини за вработување
- Обука од областа на обезбедување
- Обука од областа на туризмот
- Обука за претприемништво за лица не постари од 29 години, и сл.

4. Општинско корисна работа

Целта на оваа програма е да обезбеди социјална вклученост на лица кои им припаѓаат на ранливите групи на население заради стекнување на одредени вештини и нивно постепено вклучување на пазарот на трудот.

5. Пилот програми

Целта на оваа програма е да се поддржат локалните економско-социјални совети, АВРМ и МТСП во развој и имплементација на пилот програми за вработување на млади на локално ниво. Овие програми се наменети за сите невработени млади лица кои се евидентирани во АВРП како активни баратели на работа.

6. Услуги за вработување

Услугите за вработување се суштински дел од активните политики на пазарот на труд. Предвидени се следните 8 типови на услуги:

- Помош при барање на работа
- Мотивациски обуки
- Посредување при вработување
- Услуги за работодавачите
- Подготовка за вработување и за работа
- Професионална ориентација и кариерно советување
- Услуги за активирање на поединците изложени на ризик од социјално исклучување
- Едукација за користење на он-лајн услугите на АВРМ

4.3. Стратегија за Ромите 2014-2020

Од Декадата на Ромите според информациите на веб страницата на Министерството за труд и социјална политика се произлезени следните стратегиски документи¹⁶

- Стратегија за ромите 2014-2020
- Акциони планови (2016-2020)
 - Акционен план за образование
 - Акционен план за здравство
 - Акционен план за домување
 - Акционен план за вработување
 - Акционен план за зајакнување на положбата на Ромската жена во општеството
- Оперативни планови (2005-2014)
 - Оперативен план за образование
 - Оперативен план за здравство
 - Оперативен план за домување
 - Оперативен план за вработување

Стратегијата за Ромите во Република Македонија 2014-2020, е изработена како документ кој е дел од јавните политики на Република Македонија, за изедначување на степенот на

¹⁶ Стратегиски документи- веб страница на Министерство за труд и социјална политика

вклученост и интеграција на сите етнички заедници кои во неа заеднички живеат во современите општествени текови. Република Македонија е член на Декадата за вклучување на Ромите 2005-2015, како политички ангажман од европските влади да се подобри социо-економскиот статус и социјалната инклузија на Ромите, здружување на владите, меѓувладините и невладините организации, како и ромското граѓанско општество за да се забрза напредокот кон подобрување на благосостојбата на Ромите и да се иницира таквиот напредок на транспарентен и мерлив начин.¹⁷ Овој круцијален документ за подобрување на социо-економската состојба на Ромите ги поставува следните **стратегиски цели**:

1. Подобрување на условите и можностите за вработување и во исто време намалување на невработеноста кај ромската популација, како и нивна интеграција во општествените процеси во Република Македонија;
2. Подигање на нивото на образование кај ромската популација;
3. Намалување на јазот во квалитетот на домувањето помеѓу ромската и останатите заедници во Република Македонија;
4. Постојано подобрување на здравствениот статус на ромската заедница во Република Македонија;
5. Развој и промоција на ромската култура, јазик и традиција.

Првите две стратегиски цели се од особен интерес за оваа студија, затоа што се однесуваат на вработеноста на ромското малцинство.

Дел од очекуваните резултати од првата стратегиска цел се следните:

1. Поголема свесност за правата и обврските во однос на вработувањето и можностите за вклучување на пазарот на трудот;
2. Подобрен капацитет за вработување преку обуки и квалификации, најмалку 50 Роми на годишно ниво до 2020;
3. Зголемен број на регистрирани Роми во Агенцијата за вработување;
4. Зголемен број на регистрирани Роми како активни баратели на работа и нивна вклученост во активните владини мерки;
5. Вклученост на локалните самоуправи и Град Скопје во институционалната поддршка.

¹⁷ Стратегија за Ромите во Република Македонија 2014-2020

Конкретните мерки кои треба да бидат спроведени од страна на надлежните тела за постигнување на овие резултати, можат да се поделат во неколку групи:

- I. Подигната свест кај Ромите
 - Образовни кампањи
 - Промоција на можностите на терен во 15 градови населени со значителен процент на ромско население
 - Информативно-едукативни активности во просториите на локалните центри за вработување
 - Презентирање на позитивните практики и искуства
- II. Подобрување на капацитетот за вработување преку обуки, преквалификации и квалификации (до 2020 најмалку по 50 Роми годишно да се вработат)
 - Квалификација
 - Преквалификација
 - Мотивирање на Ромите да се вклучат на пазарот на трудот, од страна на Агенцијата за вработување, Министерството за образование и наука и невладините организации
- III. Зголемување на бројот на регистрирани Роми во Агенцијата за вработување
 - Информативно-едукативни настани на терен
 - Организација на алтернативни настани за мотивирање на ромската заедница (саеми, отворени денови, итн.)
 - Посредување
- IV. За зголемување на бројот на регистрирани Роми како активни баратели на работа, важни се следните активни владини мерки:
 - Промоција на можностите на терен во градовите населени со Роми
 - Информативно-едукативни активности во просториите на центрите за вработување
 - Презентации на примери и позитивни искуства
 - Стимулативни мерки и активности (средби со потенцијални работодавци)
 - Овозможување условна финансиска помош за бизниси (преку проекти) за регистрираните Роми, кои се вклучени во активните мерки

Од втората стратедиска цел се очекуваат следните резултати:

- Зголемена искористеност на програмите за дооформување на образованието на возрасни Роми заради полесен пристап на пазарот на труд
- Згледување на кредитоспособноста на ромската заедница до 2020 година
- **Заживување на Социјалното претприемништво како можност за намалување на невработеноста и сиромаштијата кај Ромите до 2020 година**
- Креирана најмалку една политика на ниво на закон или активна мерка на владата која вклучува бенефиции за Ромите кои ќе ги официјализираат бизнисите и ќе вработат други Роми
- Пропорционална застапеност на Ромите во државната и јавната администрација до 2020 година.

Мерки кои би се користиле во правец на постигнување на споменатите резултати се следните:

- Информативно едукативни активности и кампањи во ромските заедници
- Промоција на можностите што ги нуди пазарот на трудот со комплетирано основно и средно образование
- Подготовка на иницијативи а ниво на единиците на локалната самоуправа и градот Скопје
- Зголемување на бројот на верификувани компетентни спроведувачи на обука
- Искористување на постоечките финансиски средства
- Зголеена искористеност на програмите за дооформување на образованието на возрасни Роми поради полесен пристап на пазарот на труд.

4.4. Стратегија за претприемачко учење во Република Македонија 2014-2020

Генералната цел на спроведувањето на оваа стратегија е „да ја зголеми самодовербата за претприемачките потфати на сите граѓани при што ќе ги оспособи да имаат целосна и ефективна улога во идниот развој на економијата и заедницата”¹⁸. Поаѓајќи од фактот дека стратегијата е во временски период од 2014-2020 година, ќе дадеме преглед на предвидените краткорочни, среднорочни цели и активности.

¹⁸Стратегија за претприемачко учење на Република Македонија 2014-2020

Краткорочни цели 2014-2015

Тука предвидена е една краткорочна цел а тоа е ***Интегрирање на исходите од претприемачкото учење како клучни компетенции во националната наставна програма на сите образовни нивоа***, при што се јавуваат два очекувани резултати:

1. Основа за брзо оспособување на компетенциите за претприемачко учење за ученици/студенти и наставници и иден развој на други методологии и
2. Изградба на посилна свест за претприемачко учење меѓу целото население.

Она што е забележливо во оваа цел е дека не предвидува конкретни активности кои ќе водат до остварување на целта и како и во целиот документ, нема операционализирање на активностите во поконкретна поделба на одговорностите помеѓу надлежните институции.

Среднорочни цели 2016-2018

Се издвојуваат три главни среднорочни цели и тоа:

1. **Развивање и спроведување наставни програми кои подобро ги подготвуваат претприемачите да основаат мали и средни претпријатија способни да конкурираат на поширокиот европски пазар**, чие остварување ќе придонесе кон „дефинирање на резултатите на претприемачкото учење, програмите за обука на наставниците ќе се изготват во согласност со тие резултати, менаџментот на училиштата ќе биде обучен, ќе се создадат услови за средина структурирано образование-деловна соработка на сите нивоа”.
2. **Креирање на повеќе виртуелни и поддршка на креирање вистински претпријатија преку образовните институции ширум земјата**, кое што како резултат предвидува „создавање на повеќе ново-отворени мали претпријатија со висок потенцијал, како дел од процесот за претприемничко учење
3. **Обезбедување на силна мрежа за поддршка на младите претприемачи**, кое ќе резултира со „Младиот претприемач ќе има лесен пристап до менторство и мрежи на ментори и други претприемачи за можна соработка”.

Постојат пет столба како централен дел на екосистемот за претприемачко учење во Република Македонија и тоа: **основно образование** – како прва фаза на формалното образование е една од приоритетните области на оваа стратегија, затоа што на тој начин

се создава повисока свест кај учениците уште од нивната најрана возраст. Како втор столб е **средното образование** – како втора фаза од образовниот процес учениците имаат потреба да продолжат да ги развиваат нивните претприемачки вештини и се очекува да започнат да работат на практични проекти и тоа од генерирање на идеи до целосно имплементирање на претприемачки процеси. Понатаму, трет столб е **високото образование** – како трета главна приоритетна област во оваа стратегија поради тоа што универзитетите имаат важна улога во полето на истражување и развој и во голема мера можат да бидат и највредната поддршка за првите претприемачки потфати на студентите. Четвртиот столб е **неформалното образование** – тука се опфатени сите видови на образование и обуки кои се надвор од формалното образование, но сепак можат да донесат дополнителни можности за образование за граѓаните на Република Македонија независно од нивната возраст и ваквото учење се нарекува учење преку искуство. Последниот столб во екосистемот се **претприемачите** – потенцијалните и постојаните кои нивниот успех ќе значи успех за спроведувањето на стратегијата. Главниот фокус на стратегијата е врз младите претприемачи и условите и опкружувањето потребно за нивен успешен раст и развој. Овој екосистем дефинира и дополнителни пет двигатели кои ќе го поддржат спроведувањето и континуираното подобрување на процесот на претприемачко учење во земјата. Тоа се следните двигатели: **креирање силна свест** – тоа значи дека само со силна свест ќе има доволно поддршка за сите активности поврзана со оваа стратегија, **континуирано професионално усовршување на наставниците** – во креирањето успешен екосистем за претприемачко учење навистина се потребни темелни реформи во оваа област, вклучувајќи ја регулативата поврзана со образованието, **технологија** – ова значи примена на современа технологија при спроведувањето активности за претприемачко учење што ќе доведе до подобри компетенции на сите вклучени во процесот, **добри практики** – ова значи примена на систематски пристап во развивањето, споделувањето и спроведувањето на добрите практики кои се однесуваат на спроведувањето на активностите за претприемачко учење во земјата и надвор од земјата и **меѓународна соработка** – овој двигател се однесува на силна меѓусебна соработка на сите образовни институции во земјата со цел да се споделат нови информации за претприемачкото учење.

4.5. Програма за конкурентност, иновации и претприемништво за 2017

Годишните програми за претприемништво, кои се донесуваат од страна на Владата на Република Македонија, распоредени преку Министерството за економија во 2017

година превидуваат буџет од 11,99 милиони денари, а се однесуваат на поддршка на малите и средни претпријатија во висина од 8,89 милиони денари, индустриска политика од 1,5 милиони денари и поддршка на кластери во износ од 1,6 милиони денари. Поддршката на малите и средни претпријатија се планирани преку неколку мерки кои се однесуваат на¹⁹:

Мерка 1 –Поддршка на занаетчиството во РМ (во износ од 2,51 милиони денари)

Мерка 2 –Поддршка за женското претприемништво (во износ од 2,4 милиони денари)

Мерка 3 –Надоместување на дел од трошоците на деловните субјекти за сертификација на системи за квалитет според ISO стандардите(во износ од 0,8 милиони денари)

Мерка 4 –Финансиска поддршка за тренинг на НАССР тим за воведување, одржување и модификација на НАССР систем (во износ од 0,3 милиони денари)

Мерка 5 –Финансиска поддршка за воведување и сертифицирање на ХАЛАЛ систем (во износ од 1,4 милиони денари)

Мерка 6 –Кофинансирање на проекти за развој и поддршка на МСП и промоција на претприемништвото во Република Македонија (во износ од 1,2 милиони денари)

Мерка 7 –Промотивни активности (во износ од 0,28 милиони денари)

Овие годишни програми не предвидуваат политики и мерки кои се однесуваат на развој на претприемништвото на посебни етнички групи или социјално загрозени групи.

¹⁹ Повеќе информации се достапни на следниот линк:

<http://www.konkurentnost.mk/ProgramiPdf/Programa%20KIP%202017,%20Scan.pdf>

5. Социјално претприемништво – како двигател на промените во социјалниот сектор

Еден од погледите за дефинирање на социјалното претприемништво вели дека социјалниот претприемач ја игра улогата на двигател на промените во социјалниот сектор со:

- Воведување мисија за креирање и одржување на социјалната вредност, а не само приватнанта
- Прифаќање и неуморно следење на нови можности што и служат на таа мисија
- Учество во процес на континуирана адаптација и учење
- Спроведување на мерките и политиките со големо чувство на одговорност

Концептот на социјалното претприемништво во Република Македонија не е целосно разбран и идентификуван, ниту од страна на населението, ниту пак од страна на клучните чинители во областа. Социјалното претприемништво во земјата може да се сретне во различни правни форми, меѓу кои најчести се здруженија, фондации и организации. Генерално, се добива впечаток на ниско ниво на свесност за значењето на социјалното претприемништво за социјалниот развој и економскиот просперитет. Обидите за креирање на правна рамка за регулација се охрабруваат, но сепак е потребна посериозна политичка посветеност во целокупниот процес. Најголемата слабост лежи во недостатокот на стратегија и точно дефинирани чекори за развој на социјалното претприемништво во земјата. Се чувствува потреба од зголемена координација, промоција и развој на социјалното претприемништво. Фрагментираниот пристап кој се применуваше не даде значителни резултати, според што е потребно да се заземе координиран пристап кој ќе го третира социјалното претприемништво како меѓуресорско, наместо како засебен сектор.

Моментално, најголемиот дел од лимитираните средства кои се достапни за развојот на социјалното претприемништво се обезбедуваат преку европските фондови. Дополнителни ресурси за развој на социјалната економија се обезбедени и од интернационални донатори, како: USAID, UNDP, British Council итн. Финансиите кои потекнуваат од приватниот сектор се ретки и често недоволни. Исто така, постои недостаток на почетен капитал, кредити, микро-кредити и други финансиски алатки дизајнирани според потребите и карактеристиките на социјалното претприемништво,

затоа што ова поле се смета како високо ризично, со ниски приходи од страна на финансиските институции. И конечно, анализите на социјалното претприемништво во Македонија покажуваат ниско ниво на претприемачка култура и недостаток на вештини за претприемништво, особено за областите менаџмент и финансии.

Во една од најновите анализи за социјалното претприемништво во Република Македонија направена во 2016²⁰, идентификувани се следните препораки за подобрување, кои исто така се релевантни за оваа студија:

- **Креирање на национална инфраструктура која ќе овозможи и промовира комуникација и соработка помеѓу клучните чинители од областа,** вклучитено: **координативно тело** составено од чинителите од релевантните институции кое ќе биде одговорно за координација, промоција и развој на социјалното претприемништво; развој на електронска или медиумска платформа која ќе ги спроведе сите релевантни информации за организациите, активностите, можностите за финансирање, достапната финансиска и нефинансиска поддршка, добри практики, спарување за партнерство, итн; во вид на податочна база или регистар на организации и институции од областа.
- **Подобрување на механизмите за трансфер на знаење** преку мрежи, студиски посети, награди, конференции, стипендии, обуки, промоција на добри практики и споделување на успешни модели на партнерство.
- **Развој на финансиска стимулација и механизми за поддршка,** преку развој на одржлива финансиска рамка за грантови за старт-апи, мали кредити за поддршка на развојот на социјалното претприемништво, фискални награди и стимулации, иницијативи за групно финансирање и инкубатори.
- **Проактивна улога на бизнис заедницата,** трансфер на добри примери и практики од бизнис секторот кои можат да се применат во социјалното претприемништво, основање социјални претпријатија во рамките на постоечки и функционални бизниси, користење на социјалните претпријатија за аутсорсинг каде што е можно, организација на семинари, обуки и работилници од страна на бизнис заедницата со цел трансфер на искуство, бизнис вештини, компетенции и алатки.

²⁰ Analysis of the conditions and challenges for the development of social entrepreneurship in the Republic of Macedonia, Friedrich Ebert Stiftung in Macedonia, January 2016

- **Подобрување на едукативните капацитети за социјално претприемништво,** преку најразлични мерки за подготовка на материјали, академско истражување, вклучување на социјалното претприемништво во тековните програми, организирање едукативни настани, креативни работилници, основање лаборатории и центри за кариера за промоција на социјалното претприемништво како можност за самовработување и многу други иницијативи.
- **Поддршка на ефективно застапување / промоција на социјалното претприемништво,** зголемена свесност и видливост, промоција на добри практики и примери на ефикасна поддршка на социјалното претприемништво, промоција на награди за социјална економија и социјално претприемништво на годишно ниво, иницирање на медиумски канали и платформи на социјалните медиуми, развој на партнерства со медиумите и образовните институции за промоција на социјалното претприемништво.

6. Квантитативно истражување – анализа на потенцијалот за развој на претприемништвото кај ромската популација

6.1. Методологија за квантитативното истражување

Анализата на состојбите со претприемништвото и вработувањето, со посебен акцент на Ромската популација, вклучува две главни фази:

- Истражување на постоечката состојба преку сумирање на резултати од стратегиски документи и претходни анализи, претставени во првиот дел од оваа студија
- Изведување на теренско истражување
- Развој на Training Need Analysis (TNA) report со главните сознанија од теренското истражување со цел подобро дефинирање на процесот на развој на модулите за обука.

Теренското истражување беше спроведено по електронски пат на целата територија на Македонија, каде секој од засегнатите (ромската популација) можеше да го пополни доставениот анкетен прашалник, организиран во следните делови:

- ✓ генерални податоци и статус на испитаникот во општеството,
- ✓ неговата перцепција за претприемништвото,
- ✓ користа и искуството поврзани со истото,
- ✓ утврдување на вештините со кои располагаат испитаниците,
- ✓ утврдување на потребата од определени обуки и до-образование за развивање на вештини и знаења во контекст на (социјалното) претприемништво, и
- ✓ утврдување на спремноста на кандидатите да се вклучат во определени програми

6.2. Примерок на истражувањето

Во истражувањето учествуваа вкупно 305 лица, од нив 126, односно 41% се жени, а 179, односно 59% мажи. Во однос на родовиот аспект на оваа анализа направивме обид да ги сумираме главните карактеристики на мажи vs. жени претставници од ромската популација (базирано на доминантните одговори на прашањата), со цел да ги утврдиме разликите, но и пристапите кои би можеле да се применат во зголемување на нивните

капацитети/подобрување на нивната состојба. Генерално, анализата покажа дека разликите се минимални и скромни при споредбата на најголем дел од аспектите.

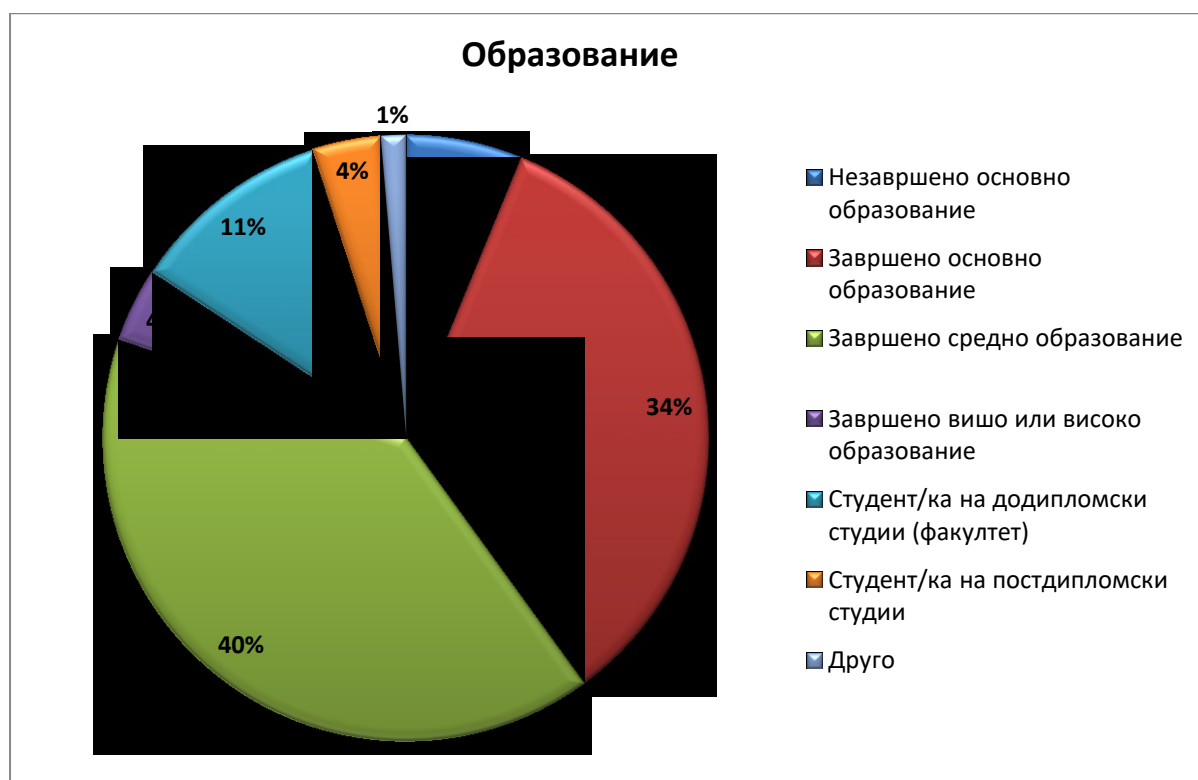
Просечен маж Ром	Просечна жена Ромка
Најголем дел од Ромите мажи се на возраст од 18 до 21 години	Најголем дел од жените Ромки се на возраст од 17 до 20 години
Поголем дел од машките Роми се со завршено средно образование	Најголем број од жените Ромки имаат завршено основно и средно образование
Голем број од мажите Роми не биле вработени	Голем број од жените Ромки не биле вработени
Исто така најголем дел од мажите Роми не биле самовработени	Исто така жените Ромки не биле самовработени
Поголемиот дел од мажите Роми под терминот претприемништво подразбираат дека е водење на бизнис , но исто така значителен дел од нив не знаат што е претприемништво	Поголемиот дел од жените Ромки под терминот претприемништво подразбираат дека е водење сопствен бизнис
Голем број од мажите Роми немале некој од семејството со искуство за водење претприемачки бизнис	Голем број од жените Ромки немале некој од семејството со искуство за водење претприемачки бизнис
Мажите Роми познаваат некои претприемачи од земјата	Ромките познаваат некој претприемач од земјата
Мажите Роми преферираат да работат во мала фирма	Жените Ромки преферираат да работат во мала фирма
Мажите Роми имаат потреба од понатамошно советување и насочување во нивниот кариерен развој	Жените Ромки имаат потреба од понатамошно советување и насочување во нивниот кариерен развој
Најголем дел од машките испитаници не се информирани за можностите кои ги	Голем дел од женските испитаници не се информирани за можностите кои ги

нуди Р.Македонија за отворање на сопствен бизнис	нуди Р.Македонија за отворање на сопствен бизнис
Во врска со личниот став , машките Роми се согласуваат дека кариерата како претприемач е привлечна за нив	Во врска со личниот став , најголем број од жените Ромки делумно се согласуваат дека кариерата како претприемач е привлечна за нив
Најголем дел од машките Роми доколку создадат фирма сметаат дека целосно ќе биде одобрена нивната одлука од страна на фамилијата, колегите и пријателите	Најголем дел од женските Ромки доколку создадат фирма сметаат дека во целост ќе биде одобрена нивната одлука од страна на фамилијата
Машките Роми целосно се согласуваат со претприемачката интенција дека во иднина се одлучни да создадат фирма	Женските Ромки со интензитет од „3“ се согласуваат со претприемничката интенција дека во иднина се одлучни да создадат фирма (1-целосно се согласувам, 7-целосно не се согласувам)
Најголем дел од машките испитаници не посетиле обука за водење бизнис	Најголем дел од женските испитаници не посетиле обука за водење сопствен бизнис
Мажите Роми имаат слабо познавање на пакетот Microsoft office	Жените Ромки имаат делумно познавање на пакетот Microsoft office
Најголем дел од мажите Роми познаваат Англиски јазик - како странски јазик	Најголем дел од жените Ромки познаваат Англиски јазик - како странски јазик
Машките Роми сметаат дека имаат потреба од дополнителен развој за презентациски вештини	Женте Ромки сметаат дека имаат потреба од дополнителен развој за презентациски вештини
Поголемиот дел од машките Роми имаат добри комуникациски вештини	Поголем број од женските Роми имаат јаки комуникациски вештини
Најголем дел од машките Роми немаат бизнис идеја	Најголем дел од женските Роми немаат бизнис идеја

Според Sturges-овото правило испитаниците на анкетата според возраста ги поделивме на седум возрасни групи: 63 лица, односно 21% од испитаниците биле на возраст помеѓу

16 и 18 години; 90 лица (29%) на возраст помеѓу 19 и 21 години; 45 лица (15%) на возраст помеѓу 22 и 24 години; 43 лица (14%) се на возраст помеѓу 25 и 27 години; 26 лица (8%) на возраст помеѓу 28 и 30 години; 17 лица (6%) на возраст помеѓу 31 и 33 години и останатите 21 лице, односно 7% на возраст помеѓу 34 и 36 години. **Најголемо учество имаат лицата на возраст помеѓу 19 и 21 година, а најмало учество лицата на возраст помеѓу 31 и 33 години.**

Во спроведената анкета, најголем дел - 192 (од вкупно 305 лица), односно 63% од испитаниците се од Скопје. Од Штип и Битола има по 39 лица, односно по 13% додека 32 лица (11%) од испитаниците се од Куманово. Кичево, Гостивар и Охрид се застапени со помал број на испитаници.

Најголем дел од испитаниците се со **завршено средно образование - 40% односно 123 Роми**, понатаму 6%, односно 19 Роми се со *незавршено основно образование*, 34% односно 103 од испитаниците се со *завршено основно образование*. Што се однесува до завршено вишо или високо образование бројката е многу ниска односно само 12 Роми односно 4%, 11% односно 33 од Ромите се на додипломски студии, 4% односно 11 од испитаниците се на постдипломски студии и само 1% се во категоријата Друго-образование.

Што се однесува до работниот однос на испитаниците од графиконот може да извлечеме заклучок дека најголем дел односно **63%** (191) од испитаните **не биле вработени** што во еден дел е резултат на недоволните квалификации што треба да ги поседуваат, понатаму **22%** односно 67 од испитаните Роми одговориле дека **работеле со договор на дело** т.е. повремен работен однос додека пак во **постојан работен однос** од Ромите биле околу **15%** односно 46 испитаници. Ова имплицитно посочува на тоа дека невработеноста кај ромската популација е исклучително висока (скоро два пати поголема од стапката на невработеност во земјата) што во еден дел е поврзана со нивото на образование и расположливите вештини кои истите ги поседуваат.

Како резултат на недоволниот развој за претприемништво од прашањето за тоа дали сте биле самовработени заклучокот е дека само **3%** односно 8 од Ромите на поставениот прашалник одговориле дека **работеле во сопствена фирма** додека најголем дел од околу **90%** или 276 од Ромите **не биле самовработени** а само 15% односно 21 од испитаните одговориле дека биле самовработени, меѓутоа немаат сопствена фирма.

6.3. Анализа на резултатите од истражувањето

Анализата на собраните податоци се спроведе преку структурирање, обработка и систематизирање. Во продолжение ќе бидат елаборирани подетално резултатите од анализата на примарните податоци со цел да се утврдат генералните заклучоци и препораки кои ќе дадат јасна слика за развој на план на програми за обука за развој на социјалното претприемништво кај ромската популација.

6.3.1. Перцепција за претприемништвото

На прашањето: „Што е претприемништво?“, испитаниците на анкетата имаа многу различни одговори. Ние издвоивме неколку дефиниции, што сметаме дека ги вклучуваа различните аспекти на претприемништвото после тоа направивме обид да утврдиме кои одговори на испитаниците во која дефиниција спаѓа. Резултатите се следни:

- Претприемништвото е реализирање на одредена бизнис идеја, односно преземање на бизнис кој е иновативен. (1 лице);
- Претприемништвото е водење на сопствен бизнис, а значи и да се биде иновативен во нудењето на услуги. (8 лица);
- Претприемништвото е водење на сопствен бизнис. (177 лица);

- Претприемништвото претставува иновирање, финансирање и реализирање на бизнис идеи, со цел поекономично произведување на економски добра. (18 лица);
- Претприемништвото значи како посакуваниот производ да знаеш да го продадеш. (1 лице);
- Претприемништвото е движечка сила за раст на економијата, придонесува кон намалување на невработеноста и го трасира патот на напредокот. (1 лице);
- Зборот претприемништво етимолошки потекнува од францускиот збор “entreprendre” т.е. нешто да преземаш. (2 лица);
- Претприемништвото е процес на отворање можности и преземање ризици со рационално користење на ресурсите. (2 лица);
- Други одговори. (40 лица) и
- Не знам. (55 лица).

Како што може да се забележи, дури 177 лица, односно 58% од испитаниците на анкетата одговориле дека „Претприемништвото е водење на сопствен бизнис“ или дале слични одговори. Многу малку од испитаниците зборувале за иновации, за преземање ризик итн. кои што се важни за претприемништвото. 55 лица, односно 18% од испитаниците не знаеле што е претприемништво или не одговориле на тоа прашање.

На прашањето: „Дали некој од вашето семејство досега имал искуство во водење претприемачки бизнис?“, 64 лица, односно 21% од испитаниците на анкетата одговориле со „да“, додека дури 241 лице, односно 79% од испитаниците одговориле со „не“. Тоа што човекот сам го доживеал, го стекнал (знаења, вештини, навики) низ бизнис практиката се многу важни работи, а тука гледаме недостаток од тоа. **Ова укажува дека има недостаток од стекнати знаења, вештини и искуства од претходните генерации и останатите членови на семејството, што ја зголемува потребата од сеопфатна обука во поголем број на домени во водењето бизнис и претприемништвото.** Дополнително, само половина од испитаниците познаваат некој претприемач. Имено, на анкетното прашање: „Дали познавате некој претприемач?“, имаме поделени одговори, 54% од испитаниците одговориле со „да“, додека 46% одговориле со „не“.

За тоа кои се кариерните цели на Ромите имаме различни одговори - **17%** сакаат да се **вработат во голема корпорација** додека **36%** сакаат да се **вработат во мала фирма**. Од друга страна околу **26%** од Ромите одговориле дека својата иднина ја гледаат **во странство** а само **21%** или 63 од испитаните Роми сакаат да останат во земјата и да

отворот **сопствена фирма**. Ова укажува на ограничувањата во претприемничкиот потенцијал на ромската популација и нивната доминантна ориентација да работат во поголема корпорација или фирма во која веќе е организиран процесот на работа и делување. Сепак охрабрува фактор што дури **82%** се заинтересирани за понатамошно советување и насочување на нивниот кариерен развој.

Во врска со условите и можностите за отворање на сопствен бизнис кои се нудат од страна на земјава најголемиот дел од Ромите околу **67%** одговориле дека **не располагаат со информации** за понудените можности од страна на Р.Македонија. Имајќи предвид дека околу 2/3 од испитаниците одговориле дека не располагаат со информации за отворање сопствен бизнис, постои евидентна потреба во иднина за ангажман од државата и другите чинители во промовирање и презентирање на овие информации до сите категории на граѓани (посебно ранливите категории). Исто така проектните активности кои се однесуваат на споделување, елаборирање на овие можности, како и подигнување на свесноста на ранливите категории на граѓани за овие можности е од исклучителна важност.

Повеќе од ¼ од испитаниците му придаваат позитивно значење на поимот претприемач, додека околу 7% од нив имаат негативен став кон истиот. **Од ова можеме да утврдиме дека повеќе од половината од испитаниците имаат позитивен став кон претприемништвото.** Во таа насока треба да се продолжи со мерки и разни обуки кои уште повеќе ќе го приближат овај поим до граѓаните, со цел да се зголеми заинтересираноста за претприемништвото, да се поттикне претприемачката иницијатива. Во таа насока е и податокот дека околу 50% од испитаниците сметаат дека претприемачката кариера е привлечна за нив. Само 8,2% од испитаниците одговориле дека не го сметаат претприемништвото како дејност што би ја практикувале во иднина. Може да се заклучи дека во Република Македонија има позитивна клима за развој на претприемништвото кај ромската популација, како еден од начините за нивно вработување и инклузија во општествените процеси.

Доколку им се овозможат неопходните услови и обезбедат финансиски ресурси 22,6% од испитаниците со сигурност би започнале сопствен бизнис, а над 54% од истите се искажале позитивно по ова прашање, би основале фирма доколку располагаат со потребните средства. Само 7,9% стојат на ставот дека нема да започнат сопствен бизнис. Овој висок процент на позитивна наклонетост за отворање на сопствен бизнис во зависност од расположливоста на ресурси јасно упатува на еден од главните

предуслови/фактори од пресудно значење за претприемничка иницијатива на ромската популација. Зголемувањето на информираноста за достапноста и условите под кои им се нудат финансиските средства за започнување бизнис, поволностите кои се нудат од државните институции, разните ослободувања од плаќање на даноци и придонеси, ќе бидат во правец на зголемување на бројот на отворени фирми од страна на лица од ромската популација.

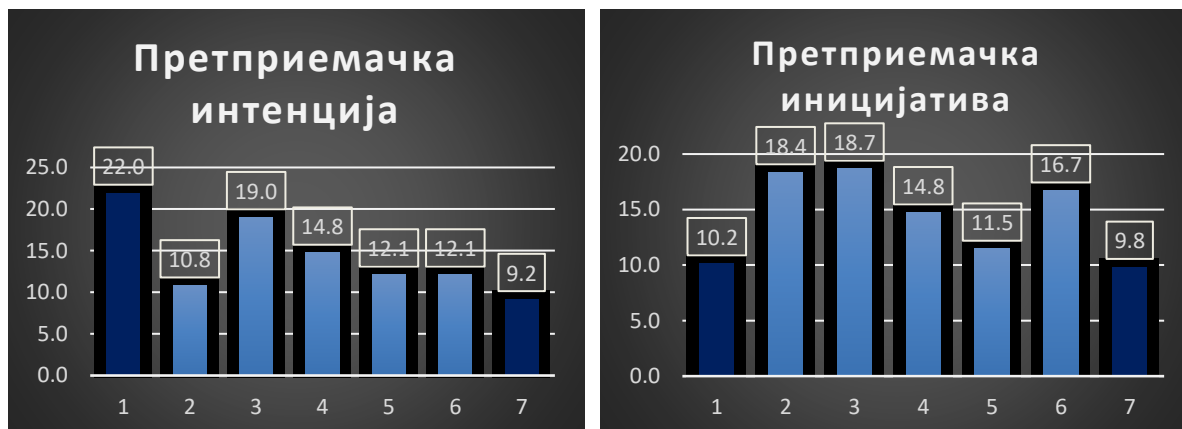
На прашањето: „Ако одлучите да создадете фирма, дали вашата потесна фамилија би ја одобрила вашата одлука?“, 54% од испитаниците на анкетата одговориле дека нивната потесна фамилија целосно би ја одобрила нивната одлука, додека 6% од испитаниците одговориле дека нивната потесна фамилија во никој случај не би ја одобрила нивната одлука за создавање на фирма. Останатите давале одговори помеѓу овие две крајности.

На прашањето: „Ако одлучите да создадете фирма, дали вашите пријатели би ја одобрили вашата одлука?“, 37% од испитаниците на анкетата одговориле дека нивните пријатели целосно би ја одобрила нивната одлука, додека 6% од испитаниците одговориле дека нивните пријатели во никој случај не би ја одобрила нивната одлука за создавање на фирма. Останатите давале одговори помеѓу овие две крајности. Слични сознанија добиваме и ако ја анализираме субјективната перцепција на колегите на испитаникот кои веројатно најдобро ги познаваат неговите карактеристики. Голем дел од колегите на испитаникот 32,5% се сложуваат односно ја одобруваат потенцијалната претприемачка активност на испитаникот, додека другата крајност, оние кои не ја одобруваат, иако се малку 6,2%, најверојатно тргнуваат од стравот и неизвесноста кои доаѓаат со водењето на свој бизнис, а кои произлегуваат од непознавањето на активностите, како и придобивките кои со себе ги носи претприемништвото. **Ова укажува на позитивната клима во семејство/околината и поддршката која би ја имале од семејството кое во случајот не претставува ограничување на нивните претприменички иницијативи и влегувањето во сопствен бизнис.**

6.3.2. Претприемачка интенција и иницијатива

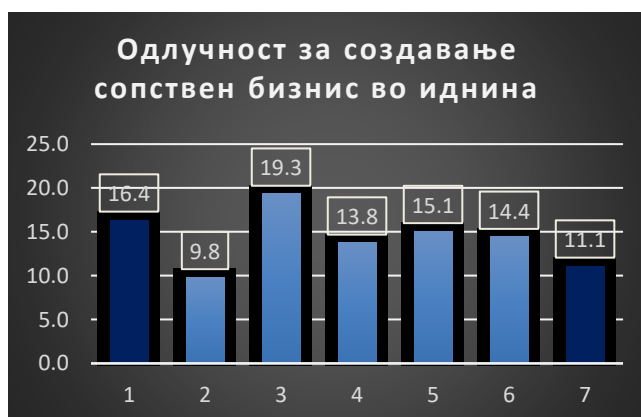
По прашањето за претприемачка интенција, од вкупниот број на испитаници, 22% се искажале дека имаат голем стремеж и цел да станат претприемачи, додека 9,2% не се гледаат како претприемачи со сопствени фирми во иднина. Од ваквите резултати гледаме дека претприемачкиот дух постои. Продлабочувањето на желбата за претприемништво, може да се постигне со организирање на разни тренинг центри, со

разни симулации на бизнис активности, како и подигнување на свесноста и запознавање со можностите кои ги нуди претприемништвото.

Забелешка: 1. Целосно се согласувам; 7. Целосно не се согласувам.

Претприемачката иницијатива меѓу испитаниците, помеѓу двете крајности, од позитивен до целосно негативен став варира, од тоа може да се заклучи дека на граѓаните Роми, покрај финансиските ресурси, им фали и техничка, управувачка помош, со цел да се намали стравот од започнување на сопствен бизнис и да се зголеми иницијативата за започнување на сопствен бизнис. Започнувањето на сопствен бизнис може да биде едно исплатливо искуство, доколку се искористат бројните предности кои тој ги нуди. Од направената анкета за напорите за создавање и водење сопствен бизнис, околу 16,4% се изјасниле дека би вложили силни напори за постигнување на ваквата цел, додека 8,9% не вложуваат напори за започнување на сопствен бизнис. Помеѓу ваквите крајности, се наоѓаат разните нивоа на подготвеност за вложување напори за започнување на сопствен бизнис.

Забелешка: 1. Целосно се согласувам; 7. Целосно не се согласувам.

Слично, на прашањето колку се подготвени и одлучни за создавање на сопствен бизнис во иднина, 16,4% од испитаниците одговориле дека сигурно во иднина би започнале со сопствен бизнис, додека 11,1% дале негативен одговор, односно дека не се спремни да започнат сопствен бизнис. Во суштина околу 45% се изјасниле позитивно на ова прашање, што треба да ни послужи како доказ за трендот во иднина. Зголемувањето на информираноста, обезбедувањето на техничка и помош при управувањето, како и финансиска и административна помош, ќе придонесат за продолжување на ваквиот тренд и во иднина. Всушност, состојбите по овие прашања нудат простор за напредок, односно, со зголемувањето на поддршката кон граѓаните, запознавањето со правната регулатива, како и со основите на водење на бизнисот, ќе се зголеми и желбата и напорите за основање и водење сопствен бизнис.

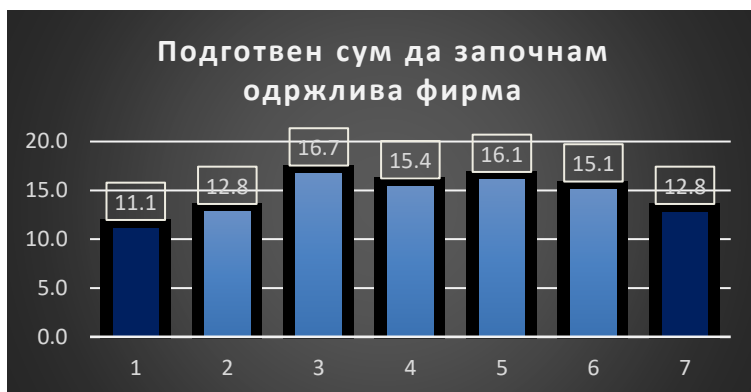
6.3.3. Вештини со кои располагаат испитаниците

Најголем дел од испитаниците и тоа високи **81% не посетувале обука за водење на сопствен бизнис**. Одговорот на ова прашање од исклучителна важност за ова истражување имајќи предвид дека и покрај големиот број на иницијативи и активности во последната декада, се уште голем дел од ромската популација нема посетено ниедна обука за водење бизнис – ова е една од главните причини за нивната инертност и колебање кога се зборува за претприемништво и претприемничка иницијатива. Генерално ваквата слика е поради недоволната информираност, неусогласениот/несистематски пристап кон оваа ранлива категорија на граѓани и дел поради ниската свесност и незаинтересираност од страна на Ромите за посета на обуки (ова се воедно и сегментите на кои треба да се работи).

Забелешка: 1. Целосно се согласувам; 7. Целосно не се согласувам.

Со тврдењето: „Да основам фирма и да ја одржувам да функционира ќе биде лесно за мене“, 21,3% од испитаниците на анкетата потполно се согласуваат, додека во крајност не се согласуваат со ова тврдење 11,1% од испитаниците. Одговорите на оваа прашање имплицитно упатуваат дека освен најоптимистичните и најсамоуверените испитаници, кај остатокот од ромската популација се манифестира несигурноста и пасивното барање на помош за реализирање на претприемачката иницијатива. Ова воедно укажува дека претприемачката иницијатива и идеја не е пресудна за испитаникот да се одлучи за основање на свој бизнис, туку истиот зависи од комплексен број на други надворешни фактори.

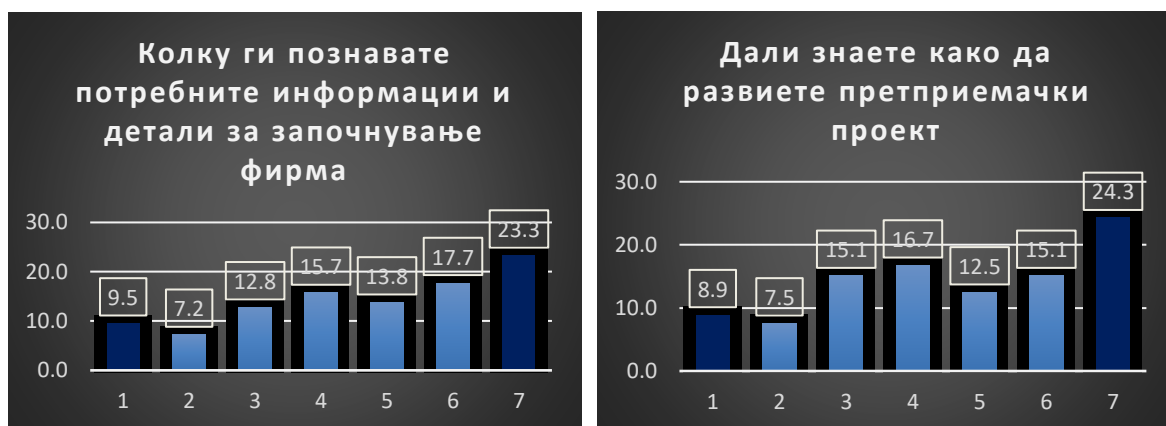

Забелешка: 1. Целосно се согласувам; 7. Целосно не се согласувам.

На тврдењето: „Јас сум подготвен да започнам одржлива фирма“, само 11,1% од испитаниците на анкетата целосно се подготвени и сметаат дека ќе можат да започнат одржлива фирма, додека 12,8% од испитаниците одговориле дека не ќе успеат да започнат одржлива фирма. Останатите 76,1% од испитаниците одговориле помеѓу овие две крајности. Во овој контекст треба да се знаат карактеристиките и околината во која работат претприемачите, а која често е поврзана со ризици, неизвесност и голем број на алтернативи од кои треба да се направи избор на најсоодветната.

На тврдењето: „Можам да го контролирам процесот на креирање нова фирма“, само 10,8% од испитаниците на анкетата одговориле дека целосно ќе можат да го контролираат процесот на креирање нова фирма, додека 12,8% од испитаниците одговориле дека не се способни да го контролираат тој процес. Останатите 76,4% од испитаниците давале одговори кои биле помеѓу овие две граници, меѓутоа најголемиот дел од испитаниците се свесни за неизвесноста и несигурноста кое е поврзано со работата на сопствениот бизнис (доколку го имаат). Контролирањето на процесот на креирање нова фирма е, исто така, многу битен елемент. Потребно е да се усогласуваат

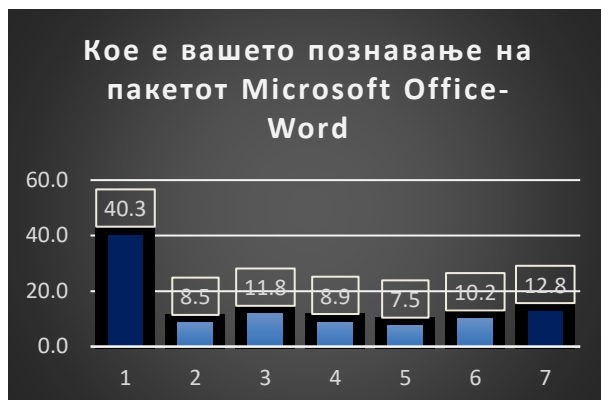
и координираат сите други елементи во тој процес, а таа не е лесна работа. Треба повеќе внимание да му се посвети на ова прашање – односно со соодветни активности и мерки да се влијае перцепцијата за неизвесност на ромската популација кога би превземале бизнис (тоа е блиску поврзано со квалификациите, вештините и економската околина во која работи индивидуата).

Забелешка: 1. Целосно се согласувам; 7. Целосно не се согласувам.

На тврдењето: „Ги знам потребните информации и детали за да започнам фирма“, само 9,5% од испитаниците одговориле дека ги имаат потребните информации и детали за да започнат фирма, додека 23,3% од испитаниците одговориле дека немаат никакви информации и не ги знаат деталите за започнување фирма. Ова имплицира дека е неопходно зголемување на знаењето и вештината за собирање, селекција и обработка на информации кои се неопходни за основање и понатаму развивање и етаблирање на сопствен бизнис. Во овој дел се незаменливи обуките за бизнис вештини, кои нудат покрај теоретското и практично/апликативно знаење и искуство и имајќи ги предвид одговорите од испитаниците, можат значајно да придонесат за нивната иницијатива за отворање сопствен бизнис. Слично, само 8,9% од испитаниците на анкетата одговориле дека целосно знаат да развиваат претприемачки проект, додека 24,3% од испитаниците немаат познавања од развивање претприемачки проект. Потребно е да се развива оваа вештина на креирање и развивање претприемачки проект за да може идејата која ја има индивидуата да може да добие почетен формат и да се реализира поуспешно. Воедно, треба да се стекнат со знаења и вештини, кои понатаму ќе ја зголемат нивната самодоверба за реализација на сопствените идеи и ќе бидат спремни да го превземат ризикот кој е неразделен од претприемничката иницијатива. Ова е особено важно ако се има предвид дека само 11,8% од испитаниците на анкетата одговориле дека целосно веруваат во успешноста на својата фирма која би ја основале, додека 14,4% не веруваат

дека нивната фирма може да биде успешна. Останатите 73,8% одговориле помеѓу овие две крајности.

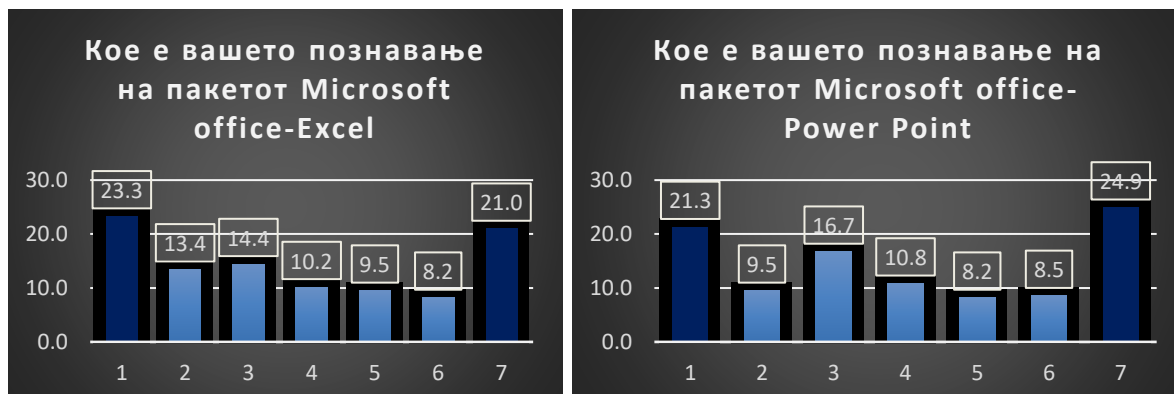

Забелешка: 1. Големо познавање; 7. Слабо познавање.

На прашањето: „Кое е вашето познавање на Microsoft Word?“, 40,3% од испитаниците на анкетата одговориле дека имаат големо познавање на работата со Microsoft Word, додека 12,8% од испитаниците одговориле дека слабо ја познаваат работата со истиот софтвер. Одговорите на прашањата упатуваат на тоа дека и покрај сите досегашни напори од државата и останатите владини и невладини институции, кај скоро 1/3 од испитаниците се уште постои потреба од обука за овој основен пакет, без кој е незамисливо во денешно време да бара работа или да се отпочне сопствен бизнис. Дигиталните вештини се на второ место на најбараните вештини кога еден кандидат се пријавува на оглас за работно место. Да се биде дигитално писмен значи исто и како да се биде традиционално писмен, односно да се знае да се чита и пишува.

На анкетното прашање: „Кое е вашето познавање на Microsoft Excel?“, само 23,3% од испитаниците одговориле дека имаат големо познавање на работата со Microsoft Excel, додека 21% од испитаниците слабо ја познаваат работата со истиот софтвер. Во овој случај се покажува дека поголем дел од испитаниците Роми немаат воопшто или имаат скромно познавање од на Microsoft Excel, што укажува на потребата од организирање на обуки и тренинзи кои ќе бидат во насока на пополнување на овој јаз. Слично, на прашањето: „Кое е вашето познавање на Microsoft PowerPoint?“, само 21,3% од испитаниците на анкетата одговориле дека имаат големо познавање на работата со Microsoft PowerPoint, додека 24,9% од испитаниците одговориле дека слабо ја познаваат работата со истиот софтвер. И во овој случај се покажува дека е неопходно организирање на обуки и тренинзи за Microsoft PowerPoint, кој е од исклучителна важност за

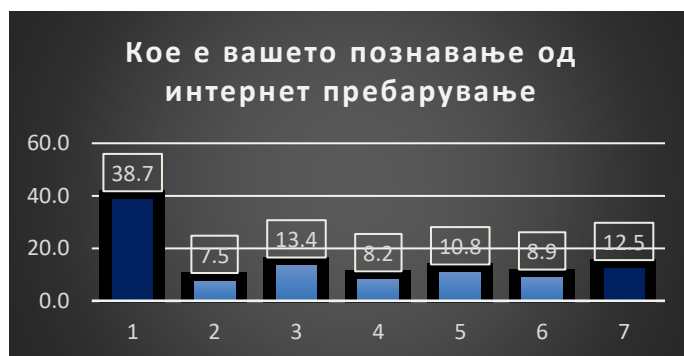
секојдневната работа на секој претприемач/бизнисмен - од презентирање на идејата, процесите па се до презентирање на резултатите од истите.

Забелешка: 1. Големо познавање; 7. Слабо познавање.

На анкетното прашање: „Кое е вашето познавање на Microsoft Outlook?“, само 15,7% од испитаниците одговориле дека имаат големо познавање на работата со Microsoft Outlook, додека 21,3% од испитаниците одговориле дека слабо ја познаваат работата со истиот софтвер. Што повторно ја потврдува потребата од организирање обуки поврзани со функционалностите и апликацијата на овој исклучително важен пакет во секојдневната комуникација.

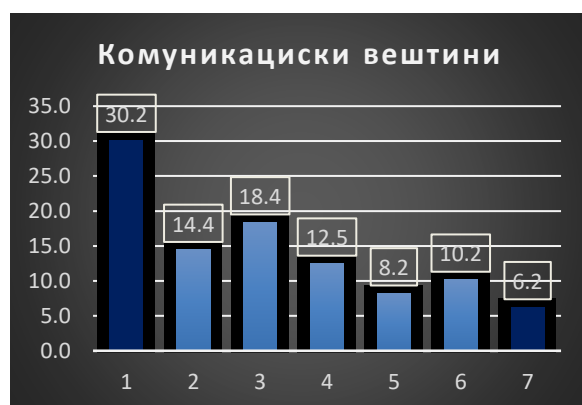
На прашањето: „Колку знаете да пребарувате на интернет?“, 38,7% од испитаниците на анкетата одговориле дека имаат целосно познавање во интернет побарувањето, додека 12,5% одговориле дека не ја познаваат истата работа. Интернет пребарувачите се тие кои ни ја поедноставуваат работата кога бараме некоја информација на интернет. Иако значителен дел од испитаниците (споредено со другите ИТ пакети и решенија) се изјасниле дека знаат да пребаруваат на интернет сепак ако се погледнат последните три нивоа според интензитетот (поблиски до – слабо познавање), се покажува дека се уште (кај околу 1/3 од испитаниците) постои потреба од подобрување на нивното знаење и вештина.

Забелешка: 1. Големо познавање; 7. Слабо познавање.

На прашањето за познавање на странски јазици во анкетата на Ромите најголемиот дел со околу **73%** од нив одговориле дека имаат познавање од **еден странски јазик**, 17% од Ромите знаат по два странски јазика додека повеќе од два странски јазици имаат познавање околу 7% од анкетираниите, 1% од испитаните одговориле дека не познаваат ниту еден странски јазик, а 2% не одговориле на ова прашање. **Најчесто покрај македонскиот и ромскиот јазик, испитаниците најмногу го познаваат англискиот јазик, по кој со значително помала застапеност се германскиот и турскиот јазик.**

Како интересен податок кој е извлечен од анкетата е прашањето за потребата од дополнителен развој на презентациските вештини кои дури **80%** од анкетираниите Роми се истакнале дека **имаат и неопходна им е ваква потреба**, додека само **20%** од Ромите одговориле дека **не им е потребен** дополнителен развој за соодветните вештини. Ова јасно ја потенцира потребата од организирање на вакви обуки за најголем дел од ромската популација.

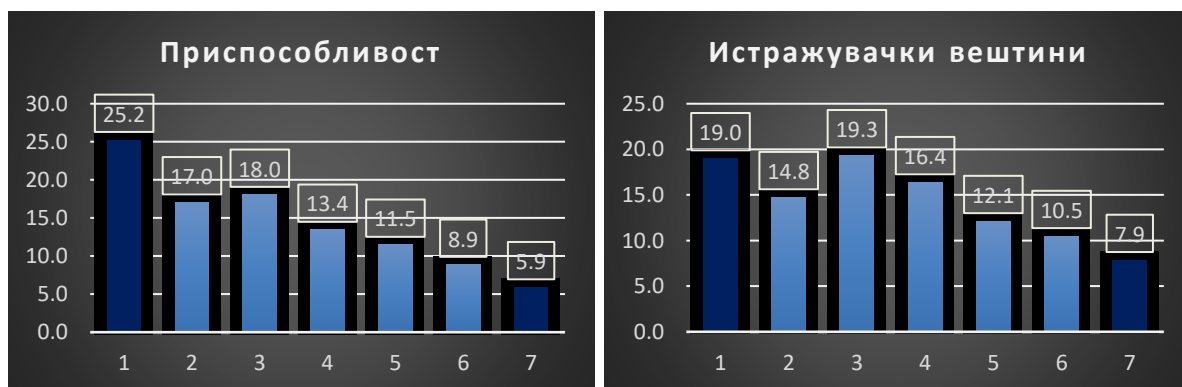
Забелешка: 1. Јаки; 7. Слаби.

Голем дел од испитаниците 30,2 % стојат на ставот дека се потребни јаки комуникациски вештини за отпочнување и успешно водење на свој бизнис. Потенцијалните претприемачи најголем дел од времето би го поминале во комуникација со своите вработени, добавувачи, но и со потенцијалните клиенти, од кои во голем дел зависи успешноста на нивниот бизнис. Во оваа насока треба да се организираат разни обуки и да се спроведуваат други мерки за градење на капацитети, со цел да се подобрат комуникациските вештини на потенцијалните претприемачи, воедно и да се намали ризикот од неуспех на бизнисот. Обуките треба да се во правец на подобрување на говорот на телото, пишувањето, презентација, преговарање, слушање.

Претприемачите секогаш се соочуваат со ризикот, голем дел од нив имаат афинитет кон ризикот, во секојдневните потфати и активности има голем дел од ризик и неизвесност.

Турбулентното и динамичко окружување со себе носи ризици и разни видови проблеми кои се последица во прв ред од разните перцепции и чекори кои ги превземаат претприемачите, и од пазарот како стохастички систем. Голем дел од испитаниците се произнесле дека поседуваат **вештини за решавање на проблемите**, околу 20,3% тврдат дека поседуваат јаки вештини, 24,3% своите вештини ги карактеризираат како солидни, со можност за подобрување, додека само 4,9% од испитаниците тврдат дека располагаат со слаби вештини за решавање на проблемите. Подобрувањето на вештините на претприемачите, би довело до поефикасно и поефективно справување со проблемите, со што ќе се стекнат и со поголема конкурентска предност. Во овој правец, треба да се подобрат вештините на претприемачите за брзо детектирање и дефинирање на проблемот, како и чекорите кои треба да се превземаат за намалување на ризиците од истиот.

Способностите за **тимска работа**, од страна на испитаниците Роми, се оценуваат како јаки од страна на 30,5% од испитаниците (други 30% се изјасниле дека поседуваат некоја способност за тимска работа), додека 7,2% се изјасниле дека располагаат со крајно слаби и недоволни способности за тимска работа. Покрај индивидуалното извршување на задачите, од голема важност е и способноста за ефективно и ефикасно функционирање на тимско ниво. Ефикасноста се пресметува најчесто во намалени издатоци за одредена активност и пократко време за извршување на задачите. Во оваа насока треба да се подобрат перформансите на идните претприемачи за работата во тим, најважната работа е работата со луѓе, најчесто членовите во тимот располагаат со различни вештини, кои низ еден координиран напор ќе генерираат синергија која ќе придонесе за оптимално искористување на нивниот потенцијал и минимизирање на слабите страни, кои ги имаат како индивидуи.

Забелешка: 1. Јаки; 7. Слаби.

Со цел да се обезбеди опстанок, но и да се стекне и одржи конкурентска предност, во едно динамично и стохастичко окружување, претприемачите мораат да се приспособат на промените. На прашањето за располагање на вештини за приспособливост, 25,2% од испитаниците тврдат дека поседуваат јаки вештини со кои можат да се справат со промените и проблемите кои истите ги носат, додека на другата крајност се околу 5,9% кои не располагаат со вакви вештини, односно ги карактеризираат како слаби. Вештините за приспособливост поаѓаат од навременото откривање на промените, способностите за анализа на промените, и чекорите кои треба да ги превеземе претприемачот за да се адаптира на новонастанатата ситуација, да ги искористи позитивните страни од истата со истовремено минимизирање на ризиците. Во овај правец една од најважните вештини кои треба да ги поседуваат претприемачите е **способноста за истражување**. Способноста да се приберат сите потребни информации, за пазарот, цените, квалитетот, општо пазарните тенденции во голема мера влијае врз претприемачката сила на поединецот, а и компанијата како целина, со што ќе се стекнат со подобра конкурентска предност на пазарот. Околу 19% од испитаниците тврдат дека располагаат со јаки истражувачки вештини, а околу 34% одговориле дека располагаат со одредени истражувачки вештини, додека 7,9% сметаат дека располагаат со слаби истражувачки вештини. **Ваквиот сооднос остава простор за организирање на разни обуки за меки вештини, за подобрување на способноста за користење на компјутерски софтвери, прибирање податоци, обработување податоци, преточување на истите во вистинска информација.**

6.3.4. Потребна од обуки за унапредување на постоечките вештини

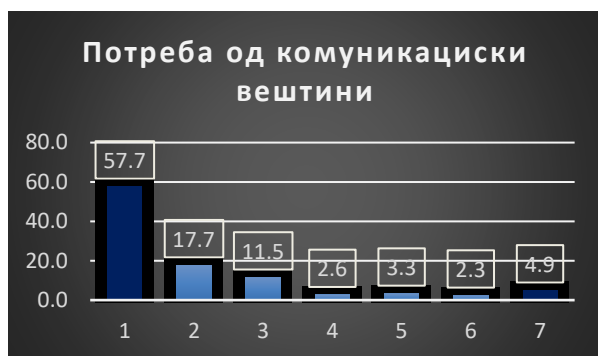
Можеби едно од позначајните прашања од спроведената анкета е тоа дали Ромите испитаници чувствуваат потреба за посета на обуки за понатамошно развивање на нивните вештини. Високи **82%** од Ромите би сакале **да посетуваат обуки** за развој на способностите додека само **18%** од испитаниците одговориле дека **не им се потребни вакви обуки**. Ова покажува дека најголем дел од испитаниците се свесни за нивниот капацитет и нивото на знаења и вештини, како и потребата за дополнителни обуки и семинари кои би ја подобриле нивната состојба и нивното учество на пазарот на труд и во бизнис секторот.

Можеби очекувано пред се поради нискиот процент на образование и квалификации, што само **31%** или 96 одговориле дека **имаат бизнис идеја**, додека остатокот од високи **69%** или 209 испитаници одговориле дека **немаат бизнис идеја**. Од друга страна за

прашањето дали би сакале да посетуваат обуки за развој на бизнис идеја мислењата и одговорите се спротивни од претходното прашање, бидејќи **76%** од анкетираниите Роми одговориле дека **сакаат да посетуваат обука за бизнис идеја** додека **24%** не сакаат да посетуваат обука. Ова имплицира дека најголем дел од испитаниците сакаат да развијат сопствена бизнис идеја и да превземаат претприемничка иницијатива, иако истите претходно значително помалку се изјаснија дека би сакале да работат во сопствена фирма.

Како значаен податок е и бројката за тоа колку од Ромите сакаат да посетат обуки за бизнис план, па така дури **77%** или 235 од анкетираниите одговориле дека **сакаат да посетат обуки** додека остатокот од **23%** или 70 анкетирани одговориле дека **не сакаат да посетат обуки за пишување на бизнис план**. Ова покажува дека потребата од обезбедување на дополнителни знаења и вештини за подготвување бизнис план помеѓу ромската популација е исклучително голема. Ова е од особена важност имајќи предвид дека бизнис планот е потенцијална основа за обезбедување поддршка и реализирање на бизнис идејата, која понатаму ќе има позитивни ефекти за ромската (целата популација) во окружувањето.

На прашањето „Колку сметате дека е важно да поседувате комуникациски вештини?“, повеќе од половина од испитаниците на анкетата одговориле дека најмногу им е важно да поседуваат комуникациски вештини, додека 4,9% од испитаниците одговориле дека имаат најмала потреба од комуникациски вештини. Слично, на анкетното прашање: „Колку сметате дека е важно да поседувате вештини за креирање бизнис идеја?“, скоро половина од испитаниците одговориле дека најмногу им е важно да поседуваат вештини за креирање бизнис идеја, додека 3,3% од испитаниците одговориле дека не им е важно да поседуваат такви вештини. Генерално, испитаниците се свесни за важноста на прашањето и нивните одговори се во согласност со силно пројавениот интерес од нивна страна за посетување на обуки за развивање на бизнис идеја.

Забелешка: 1 – Најмногу важно; 7 – Најмалку важно.

Слични резултати се добиени и во врска со развојот на вештини за бизнис планирање и продажните вештини. На прашањето: „Колку сметате дека е важно да поседувате вештини за пишување бизнис план?“, половина од испитаниците на анкетата одговориле дека најмногу им е важно да поседуваат вештини за пишување бизнис план, додека 5,6% од испитаниците одговориле дека најмалку им е важно да поседуваат такви вештини. На анкетното прашање: „Колку сметате дека е важно да поседувате продажни вештини?“, 41,6% (иако и голем дел од останатите им даваат на овие вештини големо значење) од испитаниците одговориле дека најмногу им е важно да поседуваат продажни вештини, додека 4,9% од испитаниците одговориле дека имаат најмала потреба од продажни вештини.

Забелешка: 1 – Најмногу важно; 7 – Најмалку важно.

На прашањето: „Колку сметате дека е важно познавањето на основите на започнување бизнис (правни аспекти, управување со финансии, човечки ресурси...)?“, 46,6% од испитаниците на анкетата одговориле дека најмногу им е важно да поседуваат знаења од основите за започнување бизнис (за 30% исто така е важно), додека 4,9% од испитаниците одговориле дека не им е важно да поседуваат такви вештини. На анкетното прашање: „Колку сметате дека е важно да поседувате компјутерски вештини?“, 42,3% од испитаниците одговориле дека најмногу им е важно (за 35% истите

се доста важни) да поседуваат **компјутерски вештини**, додека 5,6% од испитаниците одговориле дека најмалку им е важно да поседуваат такви вештини. Способноста на користење компјутер во денешно време е многу важна вештина која би требало секој поединец да ја поседува. Компјутерските вештини овозможуваат на сите генерации да разберат и користат современи технологии за подобрување на личниот и професионален живот. Во современите компании многу е важно луѓето што се вработени да имаат можност на ефикасно и ефективно користење на технологиите. Работодавачите очекуваат од потенцијалните кандидати за работа да однапред поседуваат основни компјутерски вештини. На прашањето: „Колку сметате дека е важно познавањето на странски јазик за започнување сопствен бизнис?“, 45,2% од испитаниците на анкетата одговориле дека за започнување сопствен бизнис најважно им е да имаат **познавање на странски јазик**, додека, 5,9% од испитаниците одговориле дека имаат најмала потреба од познавање на странски јазик при започнување сопствен бизнис. Познавањето на странски јазик овозможува подобар амбиент за работа, денес постојат многу фирми кои се интернационални и каде познавањето на повеќе странски јазици е особено важно.

6.4. Статистичка обработка на податоците

Продлабочената анализа со цел утврдување на меѓусебната поврзаност и влијание на различните варијаблиии детерминанти/карактеристики поврзани со претприемништвото, отворањето сопствена фирма, превземање претприемничка иницијатива од ромската популација – ни ги даде следниве резултати:

- Врз тврдењето „Да основам фирма и да ја одржувам да функционира ќе биде лесно за мене“ најголемо влијание имаат оценките на комуникациските вештини.
- Само коефициентите пред променливите „оценка на вештината решавање на проблеми“ и „оценка на истражувачките вештини“ се значајни за тврдењето. „Јас сум подготвен да започнам одржлива фирма“.
- Вештината за решавање на проблеми и оценка на истражувачките вештини се значајни, односно влијаат на тврдењето „Можам да го контролирам процесот на креирање нова фирма“.
- Вештината решавање на проблеми влијае значајно на тврдењето „Ги знам потребните информации и детали за да започнам фирма“.

- Оценка на комуникациските вештини, оценка на вештината решавање на проблеми и оценка на истражувачките вештини се значајни, односно влијаат на тврдењето „Знам како да развијам претприемачки проект“.
- Само коефициентот пред променливата „оценка на вештината решавање на проблеми“ е значајна, односно влијае на тврдењето „Кога би се обидел да основам фирма, многу веројатно би била успешна“.
- Само комуникациските вештини се значајни, односно влијаат на тврдењето „Подготвен сум да направам сè за да станам претприемач“. Слични се резултатите и за влијанието врз тврдењето „Мојата професионална цел е да станам претприемач“.
- Единствено коефициентот пред променливата оценка на продажните вештини е значајна, додека другите коефициенти не се значајни, односно не влијаат на тврдењето „Одлучен сум да создадам фирма во иднина“.
- Утврдување на влијанието на околината (потесната фамилија, пријателите и колегите) врз професионалната цел да се стане претприемач. - коефициентите пред променливите оценка на вашата потесна фамилија и оценка на вашите пријатели за вашата одлука за создавање фирма се значајни, додека коефициентот пред променливата оценка на вашите колеги за вашата одлука за создавање фирма не е значаен, односно не влијае на тврдењето „Мојата професионална цел е да станам претприемач“.
- Дури 29% од варијациите во оценката на тврдењето „Одлучен сум да создадам фирма во иднина“ се објаснети со варијациите во оценките на вашата потесна фамилија, вашите колеги и вашите пријатели за вашата одлука за создавање фирма. Вредностите на сите коефициенти се значајни, односно влијаат на тврдењето „Одлучен сум да создадам фирма во иднина“.

Корелационата анализа покажа дека луѓето кои имаат афинитет кон претприемништвото, и го избираат помеѓу различните опции кои им стојат на располагање, покажуваат и одреден степен на подготвеност за основање на одржлива фирма. Останатите релевантни заклучоци од корелационата анализа вклучуваат:

- Потребата од обуки за понатамошен развој, гледаме дека е корелирана со потребата од обука за Excel и Word. Можеме да видиме дека коефициентот на проста корелација $r=0,52$, како за потребата за обуки за Excel така и за Word. Додека пак коефициентот $r=0.86$ ни покажува силна поврзаност меѓу потребата

за обука за Excel и Word, односно испитаниците кои претпочитаат обука за едниот, сметаат дека имаат потреба од обука, и усовршување и за другиот софтвер.

- Анализата покажа значајна корелација и поврзаност помеѓу четирите варијабли: „Дали сте биле вработен“, „Кариера како претприемач привлечна за мене“, „Подготвен сум да направам се за да станам претприемач“, „Одлучност за создавање фирма“. Коефициентот на корелација меѓу варијаблата за подготвеност за да се стане претприемач и одлучноста за создавање на фирма е висок, како и корелацијата за „Одлучноста за создавање на фирма“ и „Кариерата како претприемач се смета за привлечна“.
- Коефициентот на корелираност меѓу варијаблите „Основањето и одржувањето на фирма ќе биде лесно за мене“ и варијаблата „Знам како да развијам претприемачки проект“ $r=0,475$, исто така висок коефициент на корелираност има помеѓу варијаблите „Основањето на фирма ќе биде лесно за мене“ и „Можам да го контролирам процесот на креирање нова фирма“ $r=0,729$. Варијаблата покажува и висока корелираност и со „Подготвеноста за започнување на одржлива фирма“ $r=0,827$.
- Степенот на корелација помеѓу варијаблата за „Познавање на потребните информации за основање на фирма“ ставена во однос со варијаблата која го мери степенот за „Основање и одржување на фирма ќе биде лесно за мене“ $r=0,508$ што јасно ни дава до знаење дека зголемувањето на познавањето на потребните информации за основање и водење на фирма е пропорционално со ставот дека основањето и одржувањето на фирмата е лесно.

6.5. Тренинг-области зајакнење на капацитетите кај ромската популација за развој на претприемништвото

Врз основа на анализата на секундарните податоци, дескриптивната статистичка анализа на примарните податоци и економетриската анализа сумирано може да се утврдат главните столбови на програмата/извештајот за организирање обуки и други активности за подобрување на капацитетите кај ромската популација за развој на (социјалното) претприемништвото. Генерално планот за спроведување на овие активности кои произлегоа од оваа студија може да се подели во три посебни области/сегменти кои понатаму можат дополнително да се расчленуваат и дополнуваат:

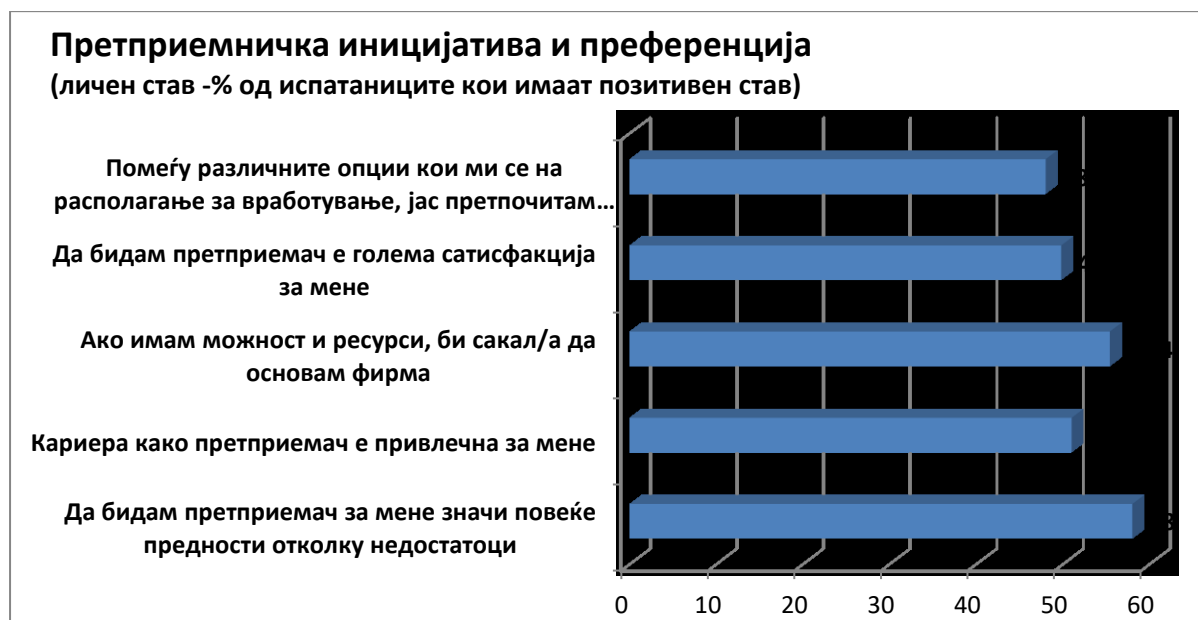
- **Претприемништво, социјално претприемништво, генерирање бизнис идеја.**
- **Основни ИСТ вештини.**
- **Проектен менаџмент, комуникациски и меки вештини.**

Во продолжение ќе направиме обид за сумирано презентирање на доминантните потреби и слабости кои ги манифестира ромската популација во наведените области, а кои се воедно и потенцијална основа која може да се подобрува.

6.5.1. Претприемништво, социјално претприемништво и генерирање бизнис идеја

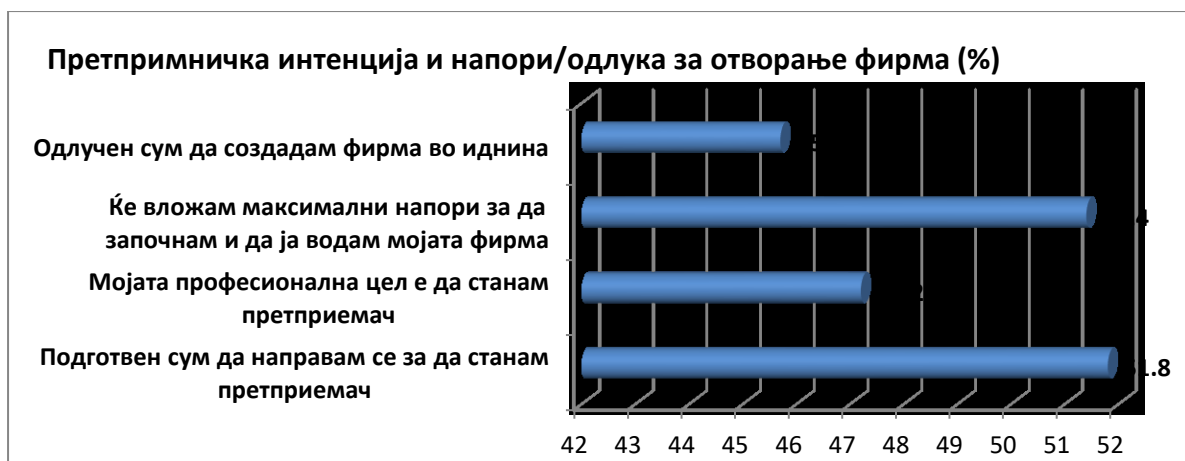
Претприемништвото, посебно социјалното претприемништво во чија основа се наоѓа креирањето на издржана бизнис идеја, преставува една од најпосакуваните можни решенија кои би можеле да ја подобрат состојбата на ромската популација во Македонија каде што: Ромите се сметаат за најмаргинализирана етничка заедница; од вкупниот број невработени во Република Македонија 4% биле Роми, од кои половината со незавршено основно образование (на секој вработен Ром има тројца невработени); дури 24% од граѓаните сметаат дека постојат предрасуди кон Ромите; според анализата 90% од Ромите никогаш не биле самовработени; пристапот на Ромите до образование и здравство е ограничен; нивниот претприемнички потенцијал неискористен. Од друга страна над 30% од испитаниците во нашата теренска анализа се изјасниле дека поседуваат бизнис идеја - што преставува основа и темел на претприменичката иницијатива и успешен бизнис проект. Во овој сегмент ќе прикажеме сумирано на графикон какви се претприемничките преференции, иницијативи и напори за отворање сопствен бизнис кај ромската популација во државата. Ова воедно го покажува и потенцијалот за создавање Роми- претприемачи и бизнисмени, кои понатаму би имале значајно влијание како врз состојбата на ромската популација така и на вкупното население. Во оваа насока од посебно значење е развојот на социјалното

претприемништво, имајќи предвид дека: најголем дел од вработените во компаниите каде што сопственикот е Ром се исто така Роми, како и тоа дека истите најдобро ги разбираат социјалните и економските аспекти на ранливите категории (Ромите и другите) во државата, што им дава дополнителна предност и претприменички потенцијал во оваа насока.

Доколку ги погледнеме најопштите резултати од теренското истражување (види графикон погоре) за тоа кои се преференциите/привлечноста на ромската популација за избор на кариера како претприемач во споредба со друго, јасно се гледа силната ориентација на значаен процент од на 50%²¹ кои би се решиле/или имаат интенција да се обидат да станат претприемачи. Во едно од прашањата е потенциран и финансискиот аспект – односно дури 55% од ромската популација се изјасниле дека доколку има финансиски средства би се впуштила во сопствен бизнис. Доколку се погледна исто и претпримничките интенции и одлуките/напорите кои би ги вложиле субјектите за отворање сопствена фирма се потврдува истото: околу 46% имале позитивен став кон одлуката да создадат сопствена фирма, додека 51% би вложиле значајни напори за да започнат да водат сопствен бизнис. Значаен, висок процент од испитаниците исто така позитивно се изјасниле дека ќе направат се за да станат претприемачи.

²¹ Во овој процент се вклучени првите три нивоа на интензитет на одговорите, кои доминантно се дефинираат како позитивна наклонетост кон предметот на елаборирање.

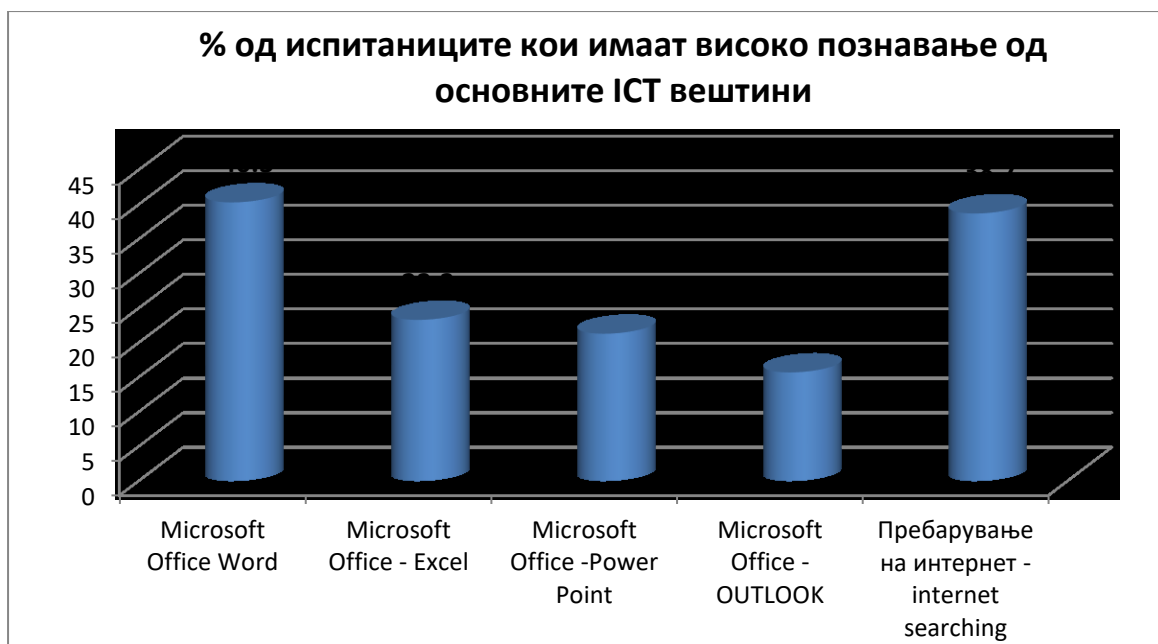
Претходните податоци заедно со податокот дека 30% од испитаниците се изјасниле дека имаат бизнис идеја, јасно укажуваат дека желбата кај ромската популација за преземање претприемничка иницијатива и напори за создавање сопствена фирма се исклучително високи. Ова понатаму наметнува голема потреба од организирање обуки и други активности кои ќе го канализираат и оформат овој потенцијал - од создавање добра/реална бизнис идеја, до нејзино презентирање, финансирање и реализирање.

6.5.2. Основни ИКТ вештини

Потребата од ИКТ вештини е една од основните вештини/знаења без која е незамисливо во денешно време една индивидуа да се вклучи во економскиот, социјалниот и општествениот живот. Имајќи предвид дека претприемништвото бара иновативност, комуникација, презентација и реализација на идејата во сложеното економско окружување, познавањето на основните ИКТ претставува незаменлива потреба. Од тие причини во нашето истражување направивме обид да ја утврдиме потребата зајакнување на капацитетите кај ромската популација токму кај овие вештини.

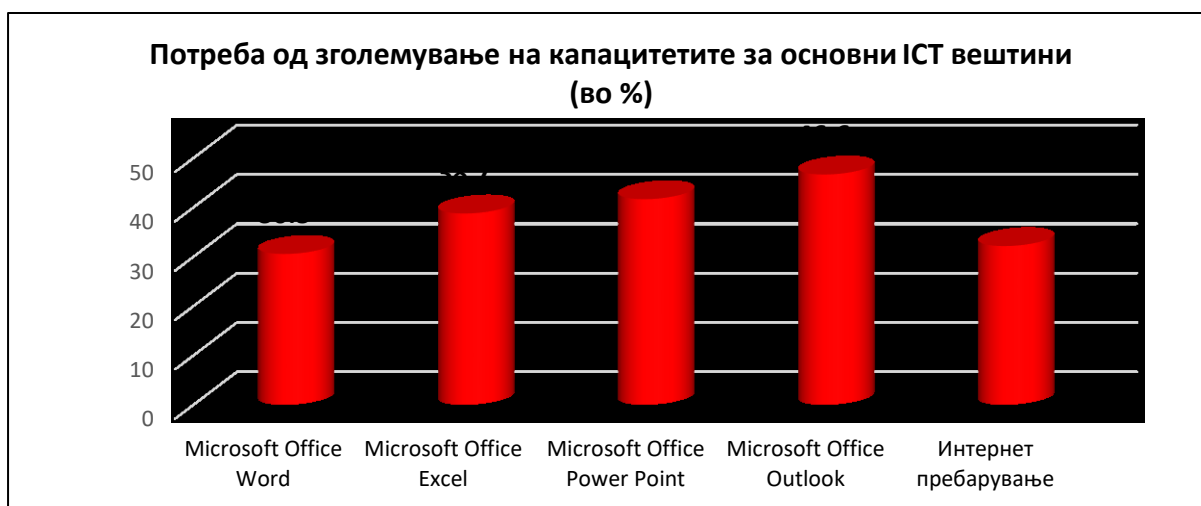
Испитаниците се изјасниле дека најдобро ги познаваат следните програми:

- приближно 40% Microsoft Office Word и Internet,
- приближно 20% Microsoft Office Excel и PowerPoint и
- најмалку 15,7 % Microsoft Office Outlook.

Исто така, резултатите генерално покажаа дека потребата од обуки е значајно висока скоро кај секој од основните ICT пакети (повеќе 1/3²² од испитаниците) додека поединечно потребата од зголемување на капацитетите е:

- 30% кај Microsoft Office Word,
- 38,7% кај Microsoft Office Excel,
- 41% кај Microsoft Office Power Point,
- највисока 46% кај Microsoft Office Outlook и
- 32% кај интернет пребарувањето.

²² Во овој процент се вклучени последните три нивоа на интензитет на одговорите, кои доминантно се дефинираат како негативно-непознавање кон предметот на елаборирање.

Исто така и економетриската анализа потврди во еден дел дека потребата од обуки за понатамошен развој е корелирана со потребата од обука за Excel и Word. Можеме да видиме дека коефициентот на проста корелација $r=0,52$, како за потребата за обуки за Excel така и за Word. Додека пак коефициентот $r=0.86$ ни покажува силна поврзаност меѓу потребата за обука за Excel и Word, односно испитаниците кои претпочитаат обука за едниот, сметаат дека имаат потреба од обука, и усовршување и за другиот софтвер.

6.5.3. Проектен менаџмент, комуникациски и меки вештини

Од посебна важност за успешен претприемач и бизнисмен се вештините поврзани со проект менаџментот, комуникациските и меките вештини. Направената анализа ги изнесе на виделина несигурностите, кои воедно ги покажуваат и домените за зајакнување на капацитетите на идните претприемачи/бизнисмени Роми. Околу 50%²³ од испитаниците во анализата изразиле сомнеж, несигурност по клучните прашања поврзани со реализирање на бизнис проектот, создавање и успешно управување со сопствениот бизнис:

- над 50% од испитаниците изразиле недоволно познавање да развијат претприемачки проект и недоволно ги познаваат потребните информации и детали да отворат сопствена фирма.
- Околу 45% изразиле несигурност дека се подготвени да отпочнат сопствен бизнис; дека процесот на функционирање на сопствен бизнис ќе биде лесен за нив; и дека можат да го контролираат процесот на креирање нова фирма.
- 38% од испитаниците не веруваат во констатацијата – „Кога би се обидел да основам фирма, многу веројатно би била многу успешна“.

²³ Во овој процент се вклучени последните три нивоа на интензитет на одговорите, кои доминантно се дефинираат како негативно-непознавање кон предметот на елаборирање.

**% на испитани кои искажале неподготвеност,
несигурност и слабо познавање – потреба од зајакнување
на капацитетите**

Кога би се обидел да основам фирма,
многу веројатно би била многу успешна

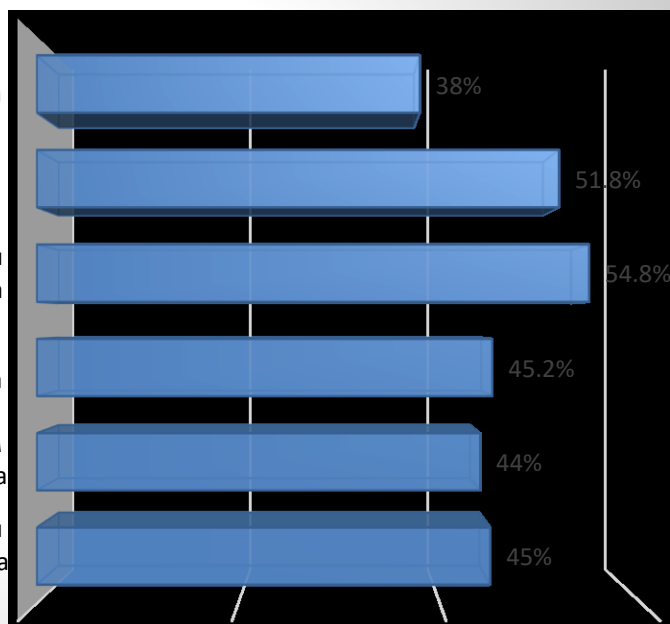
Знам како да развијам
претприемачки проект

Ги знам потребните информации и
детали за да започнам фирма

Можам да го контролирам процесот на
започнување на нова фирма

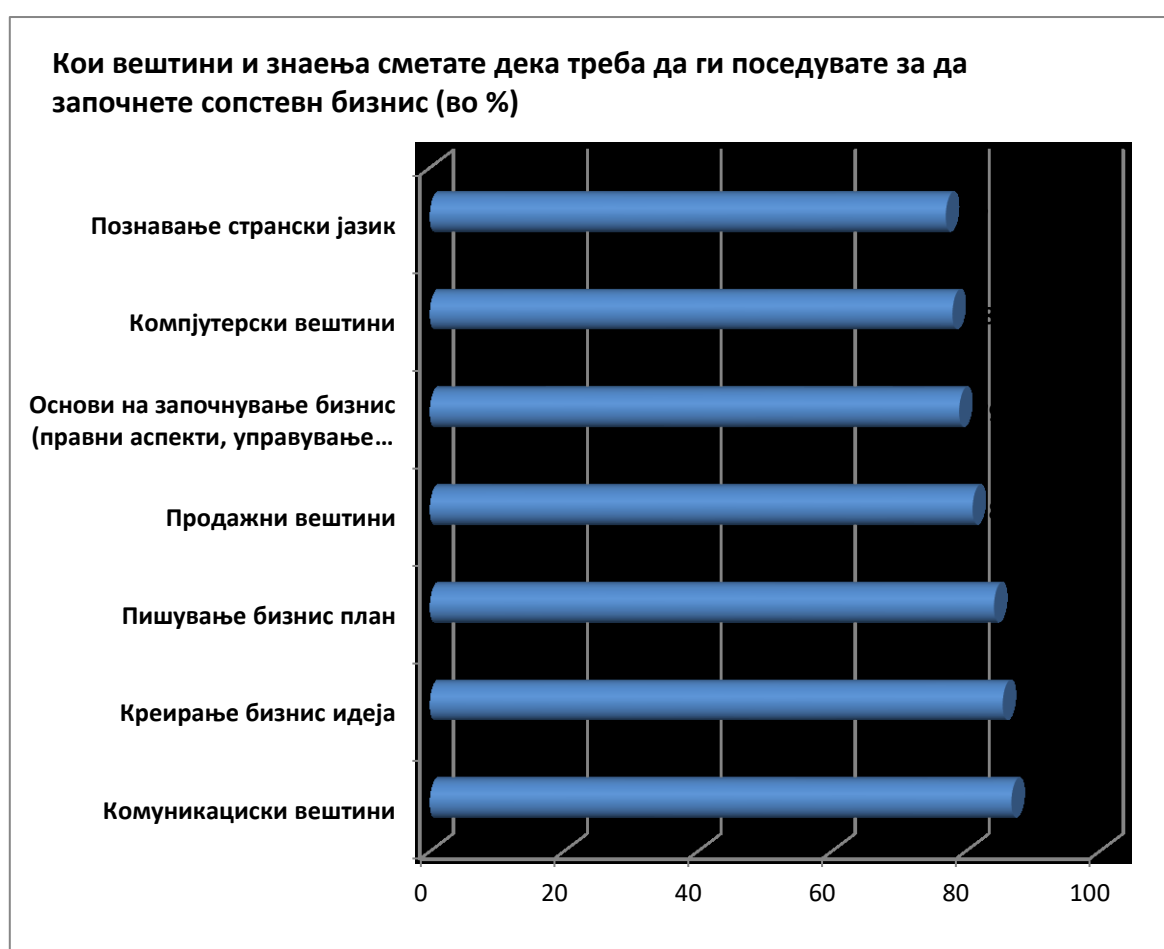
Јас сум подготвен да започнам
одржлива фирма

Ќе биде лесно за мене да основам фирма и
да ја одржувам да функционира

Анализата направена за тоа кои вештини треба да ги поседуваат испитаниците – Роми за да започнат успешен сопствен бизнис јасно ги покажува насоките во кои треба да се движи идната програма за обуки и зголемување на капацитетите:

- Околу 85%²⁴ од испитаниците сметаа дека за започнување сопствен бизнис најважни се: Пишувањето бизнис план; Креирање бизнис идеја; и Комуникациските вештини.
- Високи 81% сметаат дека се важни продажните вештини.
- Околу 78% сметаа дека се доста важни основите за започнување бизнис (правни, финансиски), компјутерските вештини и познавањето на странски јазик.

²⁴ Во овој процент се вклучени првите три нивоа на интензитет на одговорите, кои доминантно се дефинираат како позитивна наклонетост кон предметот на елаборирање.

Потврда за потребата во кои подрачја е неопходно да бидат структурирани обуките и активностите за зголемување на капацитетите на ромската популација исто така јасно се гледаат од презентирани резултатите, од нивното изјаснување за што им е потребана дополнителна поддршка:

- Високи 82% од испитаниците се изјасниле дека им се потребани обуки: за водење сопствен бизнис, обуки за нивно кариерно насочување во иднина и обуки од понатамошно развивање на способностите кои веќе ги поседуваат.
- 80% се изјасниле дека им се потребани обуки за презентациски вештини.
- 77% обуки за пишување бизнис план
- 76% обуки за развој на бизнис идеја
- На 67% од испитаниците им се потребни обуки/дополнителни информации за можностите за отворање бизнис кои се нудат во Македонија.

Значаен дел од овие резултати беа потврдени и со регресионата и корелационата анализа кои беа направени и каде доминантно се потврди - поврзаноста на меките вештини, вештините поврзани со проект менаџмент и основање /функционирање на фирма се силн детерминати на претприемничката иницијатива и основањето на сопствен бизнис.

6.6. Заклучоци од квантитативното истражување за развој на капацитетите и зголемување на знаењата/вештините на Ромската популација

- Најголем дел од Ромите испитаници се со завршено средно образование - 40%, понатаму 6% односно се со незавршено основно образование, 34% од испитаниците се со завршено основно образование. Ова покажува дека генерално ромската популација во земјава има пониско ниво на образование – средно или основно образование, кое е во рангот на задолжително образование.
- 63% од испитаните не биле вработени, 22% биле во повремен работен однос додека пак во постојан работен однос од испитаниците биле околу 15%. Ова имплицитно упатува дека невработеноста кај ромската популација е исклучително висока што во еден дел е поврзана со нивото на образование и расположливите вештини кои истите ги поседуваат.
- Само 3% од Ромите на поставениот прашалник одговориле дека работеле во сопствена фирма додека најголем дел од околу 90% не биле самовработени а само 15% односно 21 од испитаните одговориле дека биле самовработени, меѓутоа немаат сопствена фирма.
- Дури 58% од испитаниците на анкетата одговориле дека „Претприемништвото е водење на сопствен бизнис“ или дале слични одговори. Многу малку од испитаниците зборувале за иновации, за преземање ризик итн. кои што се важни за претприемништвото. 18% од испитаниците не знаеле што е претприемништво или не одговориле на тоа прашање.
- Само 21% од испитаниците на анкетата одговориле со „да“, на прашањето: „Дали некој од вашето семејство досега имал искуство во водење претприемачки бизнис?“ Само 54% од испитаниците одговориле дека познаваат некој претприемач. Ова укажува на недостаток од стекнати знаења, вештини и искуства од претходните генерации и останатите членови на семејството и блиското опкружување на испитаниците.
- 17% од Ромите сакаат да се вработат во голема корпорација додека 36% од испитаниците одговориле дека сакаат да се вработат во мала фирма, од друга страна околу 26% од Ромите одговориле дека својата иднина ја гледаат во странство а само 21% сакаат да останат во земјата и да отворат сопствена фирма. Ова укажува на ограничувањата во претприемничкиот потенцијал на ромската популација и нивната

доминантна ориентација да работа во поголема корпорација или фирма во која веќе е организиран процесот на работа и делување.

- На прашањето дали имаат потреба од понатамошно советување и насочување на нивниот кариерен развој, високи 82% од испитаните одговориле потврдно.
- Најголемиот дел од Ромите (67%) одговориле дека не располагаат со информации за понудените можности од страна на државата за отворање на сопствен бизнис, што укажува на евидентна потреба за промовирање и презентирање на овие информации до сите категории на граѓани.
- Од анализата ова можеме да утврдиме дека повеќе од половината од испитаниците имаат позитивен став кон претприемништвото. Во таа насока треба да се продолжи со мерки и разни обуки кои уште повеќе ќе го приближат овај поим до граѓаните, со цел да се зголеми заинтересираноста за претприемништвото, да се поттикне претприемачката иницијатива.
- Од вкупниот број испитаници 16.7% би сакале да започнат претприемачка кариера, а на голем дел од испитаниците (околу 50%) кариерата како претприемач им изгледа привлечна. Само 8.2% од испитаниците одговориле дека не го сметаат претприемништвото како дејност што би ја практикувале во иднина. Може да се заклучи дека во Република Македонија има позитивна клима за развој на претприемништвото, а посебно кај ромската популација, како еден од начините за нивно вработување и инклузија во општествените процеси.
- Доколку им се овозможат неопходните услови и обезбедат финансиски ресурси 22,6% од испитаниците со сигурност би започнале со сопствен бизнис, а над 54% од истите се искажале позитивно по ова прашање, би основале фирма доколку располагаат со потребните средства. Само 7,9% стојат на ставот дека нема да започнат сопствен бизнис. Овој висок процент позитивна наклонетост за отворање на сопствен бизнис во зависност од расположливоста со ресурси јасно упатува на еден од главните предуслови/фактори од пресудно значење за претприемничката иницијатива на ромската популација. Зголемувањето на информираноста за достапноста и условите под кои им се нудат финансиските средства за започнување бизнис, поволностите кои се нудат од државните институции, разните ослободувања од плаќање на даноци и придонеси, ќе бидат во правец на зголемување на бројот на отворени фирми од страна на лица од ромската популација.

- 54% од испитаниците на анкетата одговориле дека нивната потесна фамилија целосно би ја одобрила нивната одлука да основаат сопствена фирма. Слично, голем дел од колегите на испитаникот 32,5%, кои пред се ги познаваат неговите карактеристики, се сложуваат односно ја одобруваат потенцијалната претприемачка активност на испитаникот, додека другата крајност, оние кои не ја одобруваат се 6.2%.
- По прашањето за претприемачка интенција, од вкупниот број на испитаници, 22% се искажале дека имаат голем стремеж и цел да станат претприемачи, додека 9,2% не се гледаат како претприемачи со сопствени фирми во иднина. Продлабочувањето на желбата за претприемништво, може да се постигне со организирање на разни тренинг центри, со разни симулации на бизнис активности, како и подигнување на свесноста и запознавање со можностите кои ги нуди претприемништвото. Претприемачката иницијатива меѓу испитаниците, помеѓу двете крајности, од позитивен до целосно негативен став варира, од тоа може да се заклучи дека на граѓаните Роми, покрај финансиските ресурси, им фали и техничка, управувачка помош, со цел да се намали стравот од започнување на сопствен бизнис и да се зголеми иницијативата за започнување на сопствен бизнис.
- Што се однесува на прашањето дали Ромите испитаници посетувале обуки за водење сопствен бизнис најголемиот дел одговориле дека не посетувале и тоа високи 81%. Одговорот на ова прашање од исклучителна важност на проектот и намената на оваа студија имајќи предвид дека и покрај големиот број на иницијативи и активности во последната декада се уште најголемиот дел од ромската популација нема посетено ниедна обука за водење бизнис – ова е една од главните причини за нивната инертност и колебање кога се зборува за претприемништво и претприемничка иницијатива. Генерално ваквата слика е поради недоволната информираност, неусогласениот/несистематски пристап кон оваа ранлива категорија на граѓани и дел поради ниската свесност и незаинтересираност од страна на Ромите за посета на обуки (ова се воедно и сегментите на кои треба да се работи).
- Само 9,5% од испитаниците одговориле дека ги имаат потребните информации и детали за да започнат фирма, додека 23,3% од испитаниците одговориле дека немаат никакви информации и не ги знаат деталите за започнување фирма. Ова имплицира дека е неопходно зголемување на знаењето и вештината за собирање, селекција и обработка на информации кои се неопходни за основање и понатаму развивање и

етаблирање на сопствен бизнис. Во овој дел се незаменливи обуките за бизнис вештини, кои нудат покрај теоретското и практично/апликативно знаење и искуство и имајќи ги предвид одговорите од испитаниците, можат значајно да придонесат за нивната иницијатива за отворање сопствен бизнис.

- Само 8,9% од испитаниците на анкетата одговориле дека целосно знаат да развиваат претприемачки проект, додека 24,3% од испитаниците немаат познавања од развивање претприемачки проект. Потребно е да се развива оваа вештина на креирање и развивање претприемачки проект за да може идејата која ја има индивидуата да може да добие почетен формат и да се реализира поуспешно.
- 40,3% од испитаниците на анкетата одговориле дека имаат големо познавање на работата со Microsoft Word, додека 12,8% од испитаниците одговориле дека слабо ја познаваат работата со истиот софтвер. *Одговорите на прашањата упатуваат на тоа дека и покрај сите досегашни напори од државата и останатите владини и невладини институции, кај скоро 1/3 од испитаниците се уште постои потреба од обука за овој основен пакет, без кој е незамисливо во денешно време да бара работа или да се отпочне сопствен бизнис.*
- Само 23,3% од испитаниците одговориле дека имаат големо познавање на работата со Microsoft Excel, додека 21% од испитаниците слабо ја познаваат работата со истиот софтвер. *Во овој случај се покажува дека поголем дел од испитаниците Рومي немаат воопшто или имаат скромно познавање од на Microsoft Excel, што укажувана потребата од организирање на обуки и тренинзи кои ќе бидат во насока на пополнување на овој јаз.*
- Само 21,3% од испитаниците одговориле дека имаат големо познавање на работата со Microsoft PowerPoint, додека 24,9% од испитаниците одговориле дека слабо ја познаваат работата со истиот софтвер. И во овој случај (слично како со останатите пакети) се покажува дека е неопходно организирање на обуки и тренинзи за Microsoft PowerPoint, кој е од исклучителна важност за секојдневната работа на поединец претприемач/бизнисмен - од презентирање на идејата, па се до презентирање на резултатите од истата.
- 15,7% од испитаниците одговориле дека имаат големо познавање на работата со Microsoft Outlook, додека 21,3% од испитаниците одговориле дека слабо ја познаваат работата со истиот софтвер. Што повторно ја потврдува потребата од организирање

обуки поврзани со функционалностите и апликацијата на овој исклучително важен пакет во секојдневната комуникација.

- 38,7% од испитаниците на анкетата одговориле дека имаат целосно познавање во интернет побарувањето, додека 12,5% одговориле дека не ја познаваат истата работа. Иако значителен дел од испитаниците (споредено со другите ИТ пакети и решенија) се изјасниле дека знаат да пребаруваат на интернет сепак ако се погледнат последните три нивоа според интензитетот (поблиски до – слабо познавање), се покажува дека се уште (кај околу 1/3 од испитаниците) постои потреба од подобрување на нивното знаење и вештина.
- Најголемиот дел - околу 73% од испитаниците одговориле дека имаат познавање од еден странски јазик, 17% од Ромите знаат по два странски јазика додека повеќе од два странски јазици имаат познавање околу 7% од анкетираниите, 1% од испитаните одговориле дека не познаваат ниту еден странски јазик, а 2% не одговориле на ова прашање. Најчесто покрај македонскиот и ромскиот јазик, испитаниците најмногу го познаваат англискиот јазик, по кој со значително помала застапеност се германскиот и турскиот јазик.
- 25,2% од испитаниците тврдат дека поседуваат јаки вештини со кои можат да се справат со промените и проблемите кои истите ги носат, додека на другата крајност се околу 5,9% кои не располагаат со вакви вештини, односно ги карактеризираат како слаби. Во овој правец потенцијалните претприемачи треба да се стекнат со разни вештини, кои ќе им овозможат навремен сигнал за успешно прилагодување.
- Можеби едно од позначајните прашања од спроведената анкета е тоа дали Ромите чувствуваат потреба за посета на обуки за нивно понатамошно развивање на своите способности кое врз основа на добиените податоци, јасно укажува дека високи 82% од Ромите настојуваат да посетуваат обуки за развој на способностите додека само 18% од испитаниците одговориле дека не им се потребни вакви обуки. Ова покажува дека најголем дел од испитаниците се свесни за нивниот капацитет и нивото на знаења и вештини, како и потребата за дополнителни обуки и семинари кои би ја подобриле нивната состојба и нивното учество на пазарот на труд и во бизнис секторот.
- Само 31% од испитаниците одговориле дека имаат бизнис идеја, додека остатокот од високи 69% одговориле дека немаат бизнис идеја кое би било чекор понатаму за развој на претприемништвото во прилог на Ромите.

- Високи 76% од анкетираниите Роми одговориле дека сакаат да посетуваат обука за бизнис идеја додека 24% не сакаат да посетуваат обука. Ова имплицира дека најголем дел од испитаниците сакаат да развијат сопствена бизнис идеја и да превземаат претприемничка иницијатива.
- Дури 77% од анкетираниите одговориле дека сакаат да посетат обуки додека остатокот од 23% одговориле дека не сакаат да посетат обуки за пишување на бизнис план. Ова покажува дека потребата од обезбедување на дополнителни знаења и вештини за подготвување бизнис план помеѓу ромската популација е исклучително голема.
- Повеќе од половина од испитаниците на анкетата одговориле дека најмногу им е важно да поседуваат комуникациски вештини, вештини за креирање бизнис идеја, знаења од основите за започнување бизнис, компјутерски вештини, познавање на странски јазик. Дури 80% од анкетираниите Роми се истакнале дека имаат потреба од развој на нивните презентационски вештини.
- Во однос на родовиот аспект на оваа анализа направивме обид да ги сумираме главните карактеристики на маж vs. жена претставници од ромската популација (базирано на доминантните одговори на прашањата) со цел да ги утврдиме разликите и понатаму пристапите кои би можеле да се применат во зголемување на нивните капацитети/подобрување на нивната состојба. Генерално анализата покажа дека разликите се минимални и скромни при споредбата на најголем дел од аспектите.

7. Заклучни согледувања

Генерална цел на оваа анализа е поголемо интегрирање на Ромите во македонското општество како и јакнење на ромската заедница, првично преку зголемувањето на вработеноста и поттикнување на претприемништвото. Од погоре споменатите проблеми и предизвици со кои се соочуваат Ромите, во оваа анализа донесовме неколку заклучоци за мерките и активностите кои треба да се преземаат за зголемување на инклузијата на Ромите во општествените процеси, а во прв ред во образованието и економските процеси:

- Подобро, квалитетно и релевантно информирање на Ромската популација во однос на состојбите за нивните права и обврски како граѓани на Македонија, со посебен осврт на можностите и обуките за квалификација, доквалификација и преквалификација кои им се нудат;
- Организирање на тренинг програми за стекнување на технички вештини, техники за вмрежување;
- Организирање активности за поврзување на Ромите со потенцијалните работодавачи, како и активности за самовработување.

Заклучоците од оваа студија се следните:

- ✓ Голем дел од граѓаните во Република Македонија мислат дека постојат предрасуди кон етничките заедници. Најмногу граѓани сметаат дека постојат предрасуди кон етничките Албанци (41,6%), па на второ место следуваат Ромите (24,2%) и етничките Македонци (14,3%), додека 8,4% од граѓаните сметаат дека не постојат предрасуди.
- ✓ Ромите сметаат дека најчесто предрасуди и голем број на стереотипи има и кон нив. Покрај социо-економските проблеми со кои се соочуваат, со секојдневната дискриминација, исто така и гореспоменатите стереотипи претставуваат пречка за нивна интеграција во процесите во општеството, а пред се нивна инклузија во економските процеси и вработувањето како најголем проблем.
- ✓ Некои од стереотипи за Ромите - дека не сакаат да работат, дека преферираат да зависат од социјалната помош на државата, дека родителите не преферираат да ги праќаат децата во училиште и други стереотипи. Овие стереотипи се јавуваат како пречки при вработувањето, при можноста за користење на мерките и

политиките кои им се нудат од страна на институциите, а кои се во правец на вработување или самовработување.

- ✓ Анализите покажуваат дека доколку се изостават другите етнички заедници, со исклучок на етничките Албанци, кон Ромите, граѓаните имаат највисока недоверба, 22,0% од испитаниците не им веруваат, недовербата е најголема во југоисточниот (32,4%) и во источниот регион.
- ✓ Според пописот во 2002 год., 62% од вкупниот број на население беа Македонци, 25,2% Албанци, 3,9% Турци, 2,7% Роми, 0,2% Срби, додека другите групи ги пополнија останатите 3,8%. Ромите се признаени како националност со сите постапни права, слободи и заштита од дискриминација. Лоцирани во урбани области најголемиот број на жители Роми се во Скопје, Прилеп, Куманово, Битола, Тетово, Гостивар, Штип, Кочани, членови на оваа националност се идентификувани во повеќе од 50 општини.
- ✓ Ромите се сметаат за најмаргинализирана етничка заедница во Република Македонија. Фактите говорат дека сиромаштијата на Ромите е многу повисока отколку на која било друга група и таа се темели на бројни акумулирани фактори кои задираат во историјата, традицијата и нивната перманентна социјална ексклузија.
- ✓ Од вкупниот број невработени во Република Македонија 4% биле Роми, од кои половината со незавршено основно образование. На секој вработен Ром има тројца невработени.
- ✓ Постои одредена одлука на Владата на Република Македонија, преку Министерството за труд и социјална политика во соработка со министерот без ресор, Националниот координатор на Декадата и Стратегијата за Роми, за превземање на потребните мерки на ниво на креирање на политики и стратегии, со кои ќе се иницира подобрување на квалитетот на живеењето и интеграцијата на Ромите во македонското општество. Иако постои одреден напредок во однос на подобрувањето на интегрираноста на Ромите во општествените текови, сепак актуелните состојби укажуваат на потребата од продолжување со позитивните трендови и успешното делување и понатаму.
- ✓ Главни предизвици со кои се соочува пазарот на труд во државата: Ниска стапка на вработеност; Висок родов јаз во вработеноста и ниска вработеност на младите; Висока долгорочна невработеност; Ниска стапка на активност која е резултат на

ниската активност на жените и лицата со ниско образование; Можен раст на невработеноста на високообразованите лица (раст на понудата).

- ✓ Главни предизвици со кои се соочува политиката за вработување: Долг период на занемарување на политиката поради верувањето дека макроекономската стабилност ќе ја зголеми вработеноста; Трошоците за политиката за вработување во одредени делови може да се повисоки од прикажаните; Мерките на страната на понудата на работна сила не даваат квалитетни информации за потребите на компаниите; Социјалниот дијалог не е доволно ефикасен поради ниската покриеност на работниците поради доминација на микро и мали компании; Растот на платите не е поврзан со растот на продуктивноста.
- ✓ Главни предизвици поврзани со ранливи категории во државата: жените со пониско ниво на образование се ранлива категорија на пазарот на труд; Младите се соочуваат со ниска стапка на вработеност; Корисниците на социјална помош се соочуваат со големи тешкотии при вработување; Голем дел од невработените се долгорочно невработени околу 80%.
- ✓ Во оперативен план за активни програми и мерки за вработување и услуги на пазарот на труд за 2017 година дел од мерките се наменети за ранливите категории: младите до 29 години со ниски квалификации, жртви на семејно насилство, бездомни лица, Ромите, деца без родители и сл. Оттука може да се увиди дека Ромите како категорија се специфично наведени како посебна привилигирана категорија на корисници на мерките.
- ✓ Стратешката определба во делот на вработување за Ромите е насочена кон Подобрување на условите и можностите за вработување и намалување на невработеноста на ромската заедница, а преку тоа и нејзина интеграција во општествените текови во Република Македонија. Притоа се предлага сите идни мерки и активности, во прилог на намалување на невработеноста на Ромската заедница, да бидат димензионирани во рамките на постојните политики кои се имплементираат преку надлежните институции.
- ✓ Вкупниот број на запишани прво одделенци Роми бележи надолан тренд од година во година и тоа почнувајќи од учебната 2008-09 година. Што се однесува за бројот на ученици Роми запишани во основно образование можеме да забележиме дека има чудно движење особено во учебната 2011/12 година каде имаме драстично намалување (двојно) на вкупниот број основци Роми. Евидентиран е благ пораст на вкупниот број запишани Роми во средното

образование но ваквата состојба генерално се должи на задолжителното средно образование. Не е драстично голем бројот на студентите Роми и во просек оваа бројка се движи до 250 студенти.

- ✓ Најзначајните слабости во сферата на образованието на Ромите преставува: ниска стапка на вклученост во образовните процеси и осипување, низок квалитет на образование како и негативни ефекти на сегрегација на образование.
- ✓ Состојбата со вработеноста на Ромите останува еден од најзагрижувачките фактори што го попречуваат нивното целосно вклучување во општеството. Иако има мали подобрувања во стапките на вработеност и активност на Ромите, тие сè уште имаат невработеност која е речиси двојно поголема во однос на националниот просек, а дури и повисока меѓу ромските жени. Во поглед на ова, може да се види напредок во областа на вработувањата во јавниот сектор, каде што е постигнато зголемување од 0,33% во 2005 година на 2,56% во 2012 година.
- ✓ Ниското ниво на образование детерминира најголемиот дел од Ромите да ги работат најниските и најслабо платените работи, кои се обично физички работи кои во моментот тешко се добиваат, бидејќи понудата на работната сила е голема. Делумно причината за невработеноста се бара и кај самите Роми кои не знаат на кој начин да се информираат за можно вработување кај официјалните институции надлежни за тоа. Исто така, воопшто шансите за нови вработувања се редуцирани во извесна мерка и заради присутната дискриминација кај одделни работодаатели.
- ✓ Вкупниот број на Роми кои се евидентирани во Агенцијата за вработување на Република Македонија заклучно со декември 2013 година изнесува 7516 лица. Од нив како активни баратели на работа се евидентирани 1743, лица додека бројот на други, односно останати лица што бараат работа на работа изнесува 5773.
- ✓ Бројот на мажи Роми вработени во сивата економија е за три пати поголем од оној на мажи од неромското население, а тоа значи дека немаат социјално, здравствено и пензиско осигурување. Платите на Ромите се значително пониски и тие се вработуваат во ниско платени занимања и индустрии. Најчесто се наведуваат два фактора како причина за обесправеност на Ромите – ниско ниво на образование и дискриминација.
- ✓ Во периодот помеѓу 2004 и 2011 година се зголемени стапките на вработување за Ромите под 45 години и за Ромките над оваа возраст, а стапките на учество во образовниот систем се зголемени за ромските машки деца на возраст од 10 до 14 години и за жените воопшто. Кај мажите се забележува ублажување на

релативната обесправеност на Ромите, што се покажува со падот на соодносот на стапките за безработност како за ромското така и за неромското население, а се зголемил соодносот на стапките за вработување. Сепак, овие придобивки не влијаеле на подобрување на релативната ситуација на жените Роми, ниту, пак, се одразиле во индикаторите за квалитет на работно место каде што постои јасно умерено влошување на ситуацијата на Ромите, особено на жените Роми.

- ✓ Според Стратегијата за Ромите во Република Македонија 2014-2020, стратешката определба кај вработувањето е подобрување на условите и можностите за вработување и намалување на невработеноста на ромската заедница, а преку тоа и нејзината интеграција во општествените текови во Република Македонија. Во под-областа на делување - институционалната поддршка за вработување на Ромите се планира да се зголеми бројот на Ромите евидентирани во АВРМ, како и на оние кои се вклучени во активните мерки за вработување од околу 10% во 2013 година до најмалку 50% до крајот на 2020 година, додека, во другата под-област на делување - зголемувањето на вработливоста на ромската заедница се планира да се зголеми вработливоста на ромската заедница преку креирање и имплементација на стимулативни политики и програми до крајот на 2020.
- ✓ Потребно е промовирање на социјалното претприемништво како можност за намалување на невработеноста и сиромаштијата кај Ромите. За да се постигне тоа, потребно е да се зголеми координацијата, промоцијата и развојот на целокупната сфера на социјалното претприемништво. Фрагментираниот пристап кој се применуваше не вроди со значителни резултати, според што е потребно да се заземе координиран пристап кој ќе го третира социјалното претприемништво како меѓуресорско, наместо како засебен сектор.
- ✓ Потребно е да се подигне свеста кај Ромите, преку едукативни кампањи, информативно-едукативни активности и презентации на добри практики и искуства. Уште повеќе, се јавува ургентна потреба за подобрување на капацитетот за вработување преку обуки, преквалификација и квалификација и мотивирање на Ромите да се вклучат на пазарот на трудот или во светот на бизнисот како (социјални) претприемачи.

Извори

- Национална стратегија за вработување на Република Македонија 2016-2020, октомври 2015 година; Документот е достапен на слениот линк: <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/strategii/Nacionalna%20Strategija%20za%20Vrabotuvane%20na%20Republika%20Makedonija%20za%20Vlada%2016102015.pdf>
- Стратегија за Ромите во Република Македонија 2014-2020, јуни 2014 година; Документот е достапен на слениот линк:
- <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/strategii/Strategija%20za%20Romite%20vo%20ORM%202014-2020.pdf>
- Стратегиски документи произлезени од Декадата на Ромите; Веб страница на МТСП: <http://www.mtsp.gov.mk/dokumenti-642e295b-69e3-4291-acb1-2ce6beb8cdd8.nspix>
- Истражување за успешноста на Декадата на Ромите во високото образование 2004-2014, март 2016 година; Документот е достапен на слениот линк: https://www.ihr.org.mk/uploads/publications_pdf/istrazuvanje_dekada.pdf
- Стратегија за претприемачко учење во Република Македонија 2014-2020, ноември 2014 година; Документот е достапен на слениот линк: <http://www.mon.gov.mk/images/Artic-zDOC/Strategija%20za%20pretpriemacko%20ucenje%20vo%20RM%202014-2020%20MK%20%202.12.2014.pdf>
- Стратегиски документи на Министерство за труд и социјална политика, достапни на <http://www.mtsp.gov.mk/dokumenti.nspix>
- Агенција за вработување на Република Македонија, (2016), Годишен извештај за 2015 година.
- Европска Комисија, (2016), Извештај за напредокот на Република Македонија за 2016 година
- Програма за конкурентност, иновации и претприемништво за 2017, Службен весник Бр. 192, стр.101 од 17 Октомври 2016. Достапно на <http://www.konkurentnost.mk/ProgramiPdf/Programa%20KIP%202017,%20Scan.pdf>
- Програма за конкурентност, иновации и претприемништво за 2017 година, октомври 2016 година(Службен весник на РМ); Документот е достапен на слениот линк:
- <http://www.konkurentnost.mk/ProgramiPdf/Programa%20KIP%202017,%20Scan.pdf>
Оперативен план за активни програми и мерки за вработување и услуги на пазарот на труд за 2017 година; Документот е достапен на слениот линк: <http://www.avrm.gov.mk/content/Документи/ОП%202017.pdf>
- Публикација: Ромите и вработувањето во Република Македонија (јануари, 2014);
- Истражување за успешноста на Декадата на Ромите во високото образование 2004-2014 (2016), Здружение на граѓани-Институт за човекови права, Скопје. Достапно на:

https://www.ihr.org.mk/uploads/publications_pdf/istrazuvanje_dekada.pdf

- Клековски Сашо,(2011): „Меѓуетничките односи во Македонија“, Македонски Центар за Меѓународна Соработка.
- Мулти културализмот и меѓуетничките односи во образованието, UNICEF, 2009, Скопје. Достпно на:
https://www.unicef.org/tfymacedonia/New_MKVersionism2.pdf
- Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија, (2014), Помеѓу имплементација и реалност на Националната стратегија за инклузија на Ромите – Декада на Роми 2005- 2015.
- Центар за економски анализи, Иницијатива за развој и социјална инклузија – ИРИЗ, (2016), Преглед на политиките за претприемништво во Македонија: Со посебен осврт кон Ромите.

Анекс: Прашалник за оценка на потребите од обуки

Прв дел: Демографија

1. Име и презиме
2. Телефон и контакт
3. Пол
 - Машки
 - Женски
4. Возраст
5. Град
6. Образование
 - Незавршено основно образование
 - Завршено основно образование
 - Завршено средно образование
 - Студент/ка на додипломски студии (факултет)
 - Завршено вишо или високо образование
 - Студент/ка на постдипломски студии
 - Друго
7. Дали сте работеле (сте биле вработен(а))?
 - Да, сум бил во постојан работен однос
 - Да, сум работел со договор за повремена работа/договор на дело (повремен работен однос)
 - Не
8. Дали сте биле самовработен(а)?
 - Да, сум работел(а) во сопствена фирма
 - Да, сум бил самовработен(а), но немам сопствена фирма
 - Не

Втор дел: Претприемништво

1. Што е претприемништво ? / Што значи терминот претприемништво т.е. да бидеш претприемач?
2. Дали некој од Вашето семејство досега имал искуство во водење претприемачки бизнис?
 - Да
 - Не
3. Дали познавате некој претприемач?
 - Да
 - Не
4. Кои се вашите кариерни цели?
 - Да се вработам во мала фирма
 - Да се вработам во голема корпорација
 - Да работам во странство
 - Да отворам сопствена фирма

5. Дали имате потреба од понатамошно советување и насочување во вашиот кариерен развој?

- Да
- Не

6. Дали сте информирани за можностите кои се нудат во Македонија за отворање на сопствен бизнис?

- Да
- Не

7. Личен став: Колку се согласувате со следните искази? (1 – целосно се согласувам; 7 – целосно не се согласувам)

	1	2	3	4	5	6	7
Да се биде претприемач претставува повеќе предности отколку недостатоци	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Кариера како претприемач е привлечна за мене	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ако имам можност и ресурси, би сакал/а да основам фирма	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Да бидам претприемач значи голема сатисфакција за мене	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Помеѓу различните опции кои ми се на располагање за вработување, јас претпочитам да бидам претприемач	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

8. Субјективна перцепција: Ако одлучите да создадете фирма, дали луѓето во вашата блиска околина би ја одобриле Вашата одлука? (1 – целосно ја одобруваат; 7 – целосно не ја одобруваат)

	1	2	3	4	5	6	7
	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Вашата потесна фамилија	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Вашите пријатели	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Вашите колеги	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

9. Претприемачка интенција: До кој степен се согласувате со следните тврдења? (1 – целосно се согласувам; 7 – целосно не се согласувам)

	1	2	3	4	5	6	7
Подготвен сум да направам се за да станам претприемач	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Мојата професионална цел е да станам претприемач	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ќе вложам максимални напори за да започнам и да ја водам мојата фирма	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Одлучен сум да создадам фирма во иднина	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Трет дел: Претприемачки вештини

1. Дали досега сте биле на некоја обука за водење сопствен бизнис?

- Да
- Не

2. Перцеприја за контрола во однесувањето: До кој степен се согласувате со следниве изјави во врска со вашите претприемачки капацитети? (1 – целосно се согласувам; 7 – целосно не се согласувам)

	1	2	3	4	5	6	7
Да основам фирма и да ја одржувам да функционира ќе биде лесно за мене	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Јас сум подготвен да започнам одржлива фирма	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Можам да го контролирам процесот на креирање нова фирма	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ги знам потребните информации и детали за да започнам фирма	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Знам како да развијам претприемачки проект	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Кога би се обидел да основам фирма, таа најверојатно би била многу успешна	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

3. Кое е вашето познавање од компјутерски софтвер (office, пребарување на интернет итн.)? 1- големо познавање; 7-слабо познавање

	1	2	3	4	5	6	7
Word	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Excel	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Power Point	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Outlook	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Internet пребарување	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

4. Познавање на странски јазик?

- Англиски
- Германски
- Албански
- Турски
- Друго _____

5. Дали сметате дека имате потреба од дополнителен развој на вашите презентациски вештини?

- Да
- Не

6. Како би ги оцениле вашите меки вештини? (1- јаки, 7- слаби)

	1	2	3	4	5	6	7
Комуникациски вештини	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Решавање на проблеми	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Тимска работа	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Приспособливост	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Истражувачки вештини	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

7. Дали чувствувате потреба од обуки за понатамошно развивање на вашите способности?

- Да
- Не

8. Дали имате бизнис идеја?

- Да
- Не

9. Дали би сакале да посетите обука за развој на бизнис идеја?

- Да
- Не

10. Дали би сакале да посетите обука за пишување бизнис план?

- Да
- Не

11. Кои вештини и знаења сметате дека треба да ги поседувате за да започнете сопствен бизнис?

(оценете ги со оценки од 1 до 7, 1 најмногу важно, 7 најмалку важно)

	1	2	3	4	5	6	7
Комуникациски вештини	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Креирање бизнис идеја	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Пишување бизнис план	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Продажни вештини	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Основи на започнување бизнис (правни аспекти, управување со финансии, човечки ресурси...)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Компјутерски вештини	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Познавање странски јазик	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Име и презиме на анкетарот (кој Ве контактираше во врска со овој прашалник?)
